

İSTANBUL'DA NÖBET MAHALLERİ - NÖBET ECZANELERİ (1845-1895)*

Nuran Yıldırım**

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 1839 yılında açıldığında, İstanbul'daki dârüşşifaların bir kısmı işlevlerini yitirmiş, bir kısmı da Süleymaniye ve Toptaşı Valide-i Atik dârüşşifalarında olduğu gibi nitelik değiştirip akıl hastalarına tahsis edilmişti. Mevcut askeri hastanelerden halkın yararlandığını söylemek için yeterli kanıtı sahip değiliz. Azınlık hastaneleri ile yabancı devletlere ait hastaneler de ağırlıklı olarak kendi cemaatlerine hizmet verdiğinden, halkın muayene ve tedavi olacağı bir kurum hemen hemen yok gibiydi.

1841 yılının ilk haftasında açılan Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane muayenehanesinde (poliklinik), pazar ve cuma günleri dışında haftada dört gün okul hocaları nöbetleşe hasta bakmaya başlamıştı. Hocalara, yetenekli öğrenciler asistanlık yapmaktaydı. Bu poliklinikte, İstanbullular muayene edilip ayaktan tedavi görürken, öğrenciler de pratik bilgilerini artırma fırsatı bulmuştu. Muayenehanenin açıldığı *Takvim-i Vekayi* ile ilan olunmuştu.¹ Poliklinikte “Şemsin zevâli vaktine değin” yani Güneş batıncaya kadar tüm hastalar İslâm-reaya, erkek-kadın ayrımı yapılmaksızın meccanen (ücretsiz) muayene edilmekte, yoksul hastaların ilaçları da ücretsiz olarak okulun içinde bulunan Eczahane-i Âmire'den (Merkez Eczane) verilmekteydi.²

1842-1843 öğretim yılında, muayenehanede, payitaht sakinleri ile çevreden gelen 15 835 kişi; Dr. C. Ambroise Bernard (1808-1844), Dr. Etienne Carathéodory (1789-1867), Dr. Constantine Carathéodory (1802-1879), Dr. Archigénès Sarantis (1809-1873) ve Dr. Sigmund Spitzer (1813-1895) gibi okulun en yetkin ve gözde hocaları tarafından muayene edilmişti. Ertesi yıl bu sayı 17 410'a çıktı. 1845-1846'da okula yeni gelen ve adı verilmeyen iki hoca tatil günlerinde çalışmaya başlayınca muayenehane her gün hizmet vermeye

başladı ve hasta sayısı 19 580'e yükseldi.³ 1847-1848 öğretim yılında 18 500,⁴ 13 Şubat-12 Nisan 1849 tarihleri arasında ise 516 hasta başvurdu.⁵ Bir süre sonra poliklinikte; cerrahlar, açıcılar ve fenn-i kıbaleye (doğum) ait meseleleri çözümlenmek üzere ebeler de görevlendirildi. Kadın hastaların muayenesi Tıbbiye'nin baş ebesi nezaretinde yapılmaktaydı. Henüz kadın-doğum kliniği olmadığı için öğrencilerin kadın hastalıklarını görebildikleri tek yer okulun muayenehanesiydi.⁶ Ancak sonraları okulun bulunduğu Galatasaray'daki bu muayenehaneye ulaşma güçlüğü göz önünde tutularak İstanbul'un merkezi semtlerinde seçilen eczanelerde, gece- gündüz hizmet vermek üzere nöbet mahalleri veya nöbet eczaneleri adı verilen ve âcil servis gibi çalışan muayene ve tedavi birimleri açıldı.

İlk nöbet mahalleri - nöbet eczaneleri: Beyazıt, Eyüp ve Üsküdar

Tanzimat'ı izleyen yıllarda İstanbul'da, “hekim dükkânı” adı verilen özel muayenehaneler vardı. Hekimlerin çoğu gayrimüslim idi ve hm evleri hem de muayenehaneleri Beyoğlu ve Galata taraflarındaydı. Bu yüzden, diğer semtlerde oturanlar, özellikle geceleri hekim ve cerraha ulaşmada zorluk çekiyordu.⁷ Bunda emniyeti sağlamak amacıyla; İstanbul (o dönemde sur içi mahalleleri), Üsküdar, Eyüp ve Galata'da uygulanmakta olan “parola usulü”nün de etkisi vardı. Kolluk kuvvetlerinin belirlediği parolayı bilmeyenler geceleri sokağa çıkamıyordu. Bazı şenlik gecelerinde kaldırılan parola doktor ve ebe gerektiren zaruri hallerde büyük zorluklara neden oluyordu. Parola usulü, doktor ve ebeye ulaşmayı güçleştirdiği gerekçesiyle geceleri sokakta fenersiz gezilmemek şartıyla kaldırılmıştı. Aynı yıllarda açılmış olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin muayenehanesi Güneş batıncaya kadar açıktı, geceleri kapalıydı. Şehir halkından gece hastalananlara bakmak üzere karakollara ve bazı yerlere geçici hekimler atandıysa da beklenen sonuç alınamadı.⁸ Ardından, Sultan Abdülmecid önce üç-dört mahalleyle, daha sonra da gerek görülen mahallelere Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'den birer doktor tayin edilerek, halk sağlığının korunmasına dikkat ve itina edilmesini emretti. Fakat o sırada, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de tıp eğitimi almış ve teorik bilgilerle donanmış hekimler varsa da çok sayıda mahalleyle yetecek ve pratik beceri kazanmış “hâzik tabib” yoktu. Bu yüzden her gece çağrıldığı an zengin veya

* Bu makale, 22-24 Mayıs 2000 tarihlerinde İzmir'de toplanan VI.Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne sunulan bildiri esas alınarak hazırlanmıştır.

** Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı. nuryıl@istanbul.edu.tr

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DH. 1390 (12 Za 1256 / 5 Ocak 1841; *Takvim-i Vekayi*, sayı 215, 20 Za 1256 (13 Ocak 1841).

2[Devlet Salnamesi] 1270, Def'a 9. (İstanbul) 1270 (1854), s.96; 1271, Def'a 10. İstanbul 1271(1855), s.105.

3 Y.İşıl Ülman, *Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1994, s.57, 66.

4 Y.İşıl Ülman, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin 1846-1847 öğretim yılı faaliyet raporu,”Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 4, İstanbul 1998, s.141.

5 *Vekayi-i Tıbbiye*, sayı 1 (Gurre = 1 Ca 1265/26 Mart 1849).

6 [Devlet Salnamesi] 1270, Def'a 9. (İstanbul) 1270 (1854), s.96; 1271, Def'a 10. İstanbul 1271 (1855), s.105; Yeşim İşıl Ülman, a.g.tez, İstanbul 1994, s. 82.

7 BOA, İ.DH. 564 (16 S 1256/19 Nisan 1840); İ.DH. 1251 (3 L 1256/28 Kasım 1840); İ.MVL. 1229 (19 R 1261/27 Nisan 1845; *Takvim-i Vekayi*, sayı 213, 20 L 1256 (15 Aralık 1840).

8 BOA, İ.DH. 9134 (10 Ca 1264/14 Nisan 1848).

yoksul hastaların evine gitmek ve gereken tedbirleri almak üzere, birer tabip ve cerrahın uygun bir yerde nöbet beklemesi düşünüldü ve Hekimbaşı Abdülhak Molla'dan (1786-1854) gereğini yapması istendi. Bunun üzerine Abdülhak Molla, 29 Rebiülevvel 1261 (7 Nisan 1845) tarihli yazısıyla (Bkz. EK 3); şehrin en merkezi semti olan Beyazıt Şimkeşhane karşısındaki bakkal dükkanına bitişik Andon oğlu Yanko'nun eczacı dükkânının üstündeki odasının bu işe tahsis edilmesini, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de doktora sınavını kazanmış olanlardan; Hoca Salih,⁹ Mehmed,¹⁰ ve Osman¹¹ Efendiler ile Muavin Emin,¹² Hüseyin,¹³ Rıza¹⁴ ve Arif¹⁵ Efendilerin tabip, ve ayrıca Şerif ve Abdülkadir Efendilerin de cerrah olarak tayin edilmelerini önerdi. Bu odada sadece geceleri nöbet tutacak yedi hekime, yiyecek ve içecek temini için ayda 100'er, gece-gündüz çalışacak iki cerraha 200'er kuruş maaş, eczane sahibi eczacıya da 150 kuruş dükkân kirası olmak üzere toplam 1250 kuruş ödenecek, hastalara yazılan ilaçlar eczacı dükkânında imal edilecek ve yoksul hastalardan ilaç parası alınmayacaktı. Deftere kaydedilen bu ilaç bedelleri her ay padişah tarafından sadaka olarak ödenecekti. Abdülhak Molla'nın bu önerileri, Meclis-i Vâlâ'nın 14 Nisan 1845 günlü oturumunda görüşülüp uygun bulundu. Meclis-i Vâlâ ayrıca, tabip ve cerrahların gidecekleri evde durumu iyi olup da rızasıyla ücret veren olursa almalarında bir sakınca olmadığını; nereden çağrılırlarsa derhal gitmeleri ve yoksullardan para istememeleri şartıyla teklif edilen hekim ve cerrahların tayin edilmelerinin Hekimbaşı'na bildirilmesini, yoksulların ilaçlarının ödenmesi hususunun da Maliye Nazırı'na havale edilmesini kararlaştırdı. Sadaretin arz tezkiresinin ardından çıkan irade ile bu hususların yerine getirilmesi emredildi (Bkz. EK.3).¹⁶ Bu arada, Bilâd-ı Selâse (Galata-Eyüp-Üsküdar) kadılarına gönderilen 25 Nisan 1845 tarihli yazıyla “muktedir etibba ve hâzik cerrahlar tertip buyrularak Sultan Bayezid'de bir mahalli münasip tanzim edildiğinin cümlelerin malumu olmak için” mahalle imamlarına bildirilmesi istendi.¹⁷ 286 numaralı ve 23 R 1261 (1 Mayıs 1845) tarihli

9 İleriki yıllarda hekimbaşı ve okul nazırı olan 1843 (1259) mezunu Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895). Bkz. Rıza Tahsin, *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, Birinci Kitap. İstanbul 1328, s.137; Salih Efendi'nin botanikle ilgili çalışmaları için bkz. F.Günergun & A.Baytop, “Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895) ve botanikle ilgili yayınları,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 1998, s.293-317.

10 1843 (1259) mezunu Mehmed Veliyüddin Efendi. Bkz. Rıza Tahsin, *a.g.e.*, s. 138.

11 1843 (1259) mezunu Osman Mehmed Efendi. Bkz. Rıza Tahsin, *a.g.e.*, s.138.

12 1843 (1259) mezunu Emin İbrahim Efendi. Bkz. Rıza Tahsin, *a.g.e.*, s. 138.

13 1843 (1259) mezunu Raif Hüseyin Efendi. Bkz. Rıza Tahsin, *a.g.e.*, s. 139.

14 1844 (1260) mezunu Ömer Rıza Efendi. Bkz. Rıza Tahsin, *a.g.e.*, s. 141.

15 1844 (1260) mezunu ve uzun yıllar Meclis-i Umur-i Sıhhiye (Karantina Meclisi) Reis-i Saniliği (Karantina Nazırlığı) yapan Arif Musa Efendi (ö.1895). Bkz. Rıza Tahsin, *a.g.e.*, s.140, Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Türkiye karantina tarihine giriş III,” *İst. Tip Fak. Mecm.*, sayı 1 (1958), s.158-161; [Ahmed Midhat], “Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'de karantina yani usul-i tahaffuzun târihçesi,” çev. Abdullah Köşe, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.V, sayı 1(2003), s.89-119.

16 BOA, İ. MVL. 1229 (19 R 1261/27 Nisan 1845).

17 BOA, A.MKT. 23/81 (17 R 1261/25 Nisan 1845).

Takvim-i Vekayi'de de; vakitsiz hastalıklarda geceleyin tabip ve cerrah tedariki müşkül olduğundan ileride daha etraflı surette icabı düşünülüp bir nizam altına alınmak üzere şimdilik münasip bir yerde her gece birer tabip ile cerrahın nöbetçi bekleştirilmesi usulünün uygun görüldüğü Şimkeşhane karşısındaki eczacı Yanko'nun dükkanı semt ve civar olduğundan üstündeki odanın tabip ve cerrahlara tahsis olunduğu, zengin-yoksul, müslim-gayrimüslim her kimin evinde hstalanana olursa derhal bu eczacı dükkânından tabip ve cerrah çağırabileceği ilan edildi. İlk nöbet mahalli böylece Beyazıt'ta Yanko'nun ecza dükkânında faaliyete geçti.

Mayıs-Ağustos 1845 arasındaki dört ayda; “vakitsiz icab eden” (âcil) 480 hasta Beyazıt civarında tahsis olunan mahalde, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'den tayin edilip birer gece münâvebeyle kalan doktor ve cerrahlar tarafından muayene edildi. Bunların 304'ü erkek, 176'sı kadın idi.¹⁸

1845 yılında İstanbul'da patlak veren çiçek salgını izleyen günlerde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Cerrah İsmail Paşa (1807-1880), 26 Safer 1262 (23 Şubat 1846) tarihli tavriri ile; o tarihte faaliyette bulunan Beyazıt nöbet mahallinde cuma ve pazartesi günleri çiçek aşısı yapılmasını, mart ayı başında açılacak olan diğer nöbet mahallerinin tahsisat ve memurlarının atanmasında gaflet olunmamasını, Beyazıt nöbet mahalline şimdiden aşı kalemleri konarak pazartesi ve cuma günleri aşı yapılmasını, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cuma ve pazar günleri tatil olduğunu bilmeyerek okulun muayenehanesine gelen hastalara bakmak ve çocuklara aşı yapmak üzere, Tıbbiye'den iki muallimin tatil günlerinde münavebe ile aşı yapmalarını önerdi. Padişahın bu hususların ilan edilerek halka duyurulmasını emretmesiyle,¹⁹ Beyazıt nöbet mahallinde muayene yanında çiçek aşısı da yapılmaya başlandı.

Beyazıt'tan sonra, Eyüp ve Üsküdar'da da birer eczacı dükkânı nöbet mahalli yapılmak üzere kiralandı. Bu üç nöbet mahalline; 30 Aralık 1847 gününden itibaren geçici statüde birer hekim ve dörder Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 10. (son) sınıf öğrencisi, nöbetçi memur olarak tayin edildi. Maaş olarak da hekimbaşı Abdülhak Molla'nın önerdiği miktarın çok üstünde maaşlar belirlenmişti. Tabiplerin maaşı 1000 kuruş, nöbetçi memurların ise 500 kuruştü. Dükkân sahiplerine de 250'şer kuruş kira bedeli ödenmekteydi. Nisan 1848'de nöbet mahallerindeki görevlilerin maaşları ile dükkân kiralalarının toplamı 19 300 kuruşa ulaşmıştı. Hekimler ve nöbetçi memurlar bu nöbet mahallerinde gece ve gündüz ikamet etmekteydi.²⁰ Gece-gündüz nöbet mahallerinde kalan hekimlerin

18 BOA, İ.DH. 5502 (10 N 1261/22 Eylül 1845); *Takvim-i Vekayi*, sayı 292 (7 L 1261 / 9 Ekim 1845). Bu bilgi 25 Ş 1261 (29 Ağustos 1845) Cuma günü yapılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezuniyet töreninde padişaha sunulmuştur.

19 BOA, İ.MVL 1449 (10 Ra 1262/8 Mart 1846).

20 BOA, İ.DH. 9134 (10 Ca 1264/14 Nisan 1848).

maaşları ve yoksullara sarf edilen ilaç paraları hazineden ödenmekteydi. Ancak, Aralık 1848'de, Eyüp nöbet mahallinde 18 ayda başvuran hastalara sarf edilen 670 kuruşun ödenmesi istendiğinde, Eyüp'te bir nöbet mahalli açıldığına ve orada fıkara meccanen ecza verildiğine dair bir kayıt bulunmadığından bu paranın ödenmesinde tereddüte düşülmüştü. Yapılan incelemede, yazışmalarda bir hata olduğu anlaşılacak hata düzeltildi.²¹

Nöbet mahalleri gece ansızın hastalananlar ile doktor çağırma ihtiyacı olanlara kolaylık olmak üzere açılmıştı. Yani birer acil servis ünitesi olarak çalışmaktaydı. Ağır vak'alarda hekimler evlere de gitmekteydi.²² 1854 ve 1855 yıllarında yayınlanan *Devlet Salnameleri*'nden hangi hekimlerin hangi geceler nöbetçi olduklarını izlemek mümkündür. Cerrahların gece çalıştığına dair bir kayıt yoktur.²³

13 Şubat-12 Nisan 1849 tarihleri arasındaki 60 günde; 272'si Beyazıt'ta, 194'ü Eyüp'te ve 353'ü Üsküdar'da olmak üzere nöbet mahallerinde toplam 819 muayene ve aşılama yapılmıştı.²⁴ 13 Nisan-12 Haziran 1849 arasındaki 60 günde ise; Beyazıt / İstanbul nöbet mahallinde 257, Eyüp'te 760, Üsküdar'da 664 hasta bakılmış ve ilaçları verilmişti.²⁵

1861 yılına gelindiğinde, hekimlerin nöbet eczanelerinde eskisi gibi daimi surette bulunamadıklarının anlaşılması üzerine, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Ârif Efendi (öl. 1895) Beyazıt'a altı, Eyüp'e beş, Üsküdar'a da altı yeni mezun hekim tayin etti.²⁶ Ertesi yıl, Babıâli'den Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'ne gönderilen yazı, nöbet mahallerindeki hekim ve cerrahların yerlerine birer eczacı çırağı bırakıp görev yerlerinden savuşmaları nedeniyle ihtiyaç sahiplerinin ıstırap ve telaşa düştüklerini bildirmekte ve Babıâli, bu gibi durumların tekrarlanmaması için, nezaretin ilgililere tenbihte bulunmasını istemekteydi.²⁷ Anlaşılan, bazı hekim ve cerrahlar, nöbet mahallerindeki görevlerini ihmal ediyorlardı.

Üsküdar nöbet eczanesinde çalışmakta olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıbbiye) öğrencisi Hristo/Hristaki Engüsteri mezun olup diplomasını alınca nöbet eczanesindeki görevini sürdürmesi istenmişti.²⁸ İlerleyen yıllarda

21 BOA, İ.MVL 3464 (15 M 1265/11 Aralık 1848).

22 [Devlet Salnamesi] 1270. Def'a 8. (İstanbul)-(1270/1854), s.97.

23 [Devlet Salnamesi] 1270 Def'a 8. (İstanbul)-(1270/1854), s.97 ve 1271 Def'a 9. İstanbul (1271/1855), s.106.

24 *Takvim-i Vekayi*, sayı 2 (Gurre = 1C 1265/24 Nisan 1849).

25 *Takvim-i Vekayi*, sayı 5 (12 N 1265/1 Ağustos 1849).

26 Tercüman-ı Ahval, sayı 100 (Selh=29 R Pazar 1278/3 Kasım 1861)

27 BOA, A.MKT. NZD. 409/100 (7 L 1278/7 Nisan 1862).

28 BOA, BEO.771/41/1 (26 B 1292/28 Ağustos 1875) tarihli belge özeti.

burada çalışmayı sürdüren Engüsteri Efendi'nin, 1881'de 369 kuruş olan maaşının 500 kuruşa yükseltilmesi önerilmişti.²⁹

Salıpazarı/Fındıklı nöbet eczanesi

Nöbet eczaneleri civarında yaşayanların ihtiyaç duydukları anda hekim ve ilâca ulaşması, kimi semt sakinlerini de özendirip harekete geçirmişti. 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865) tarihinde Tophane civarında Fındıklı ve Kabataş yörelerindeki mahallelerin muhtarları bir dilekçe vererek; nöbet mahallerine uzak olduklarını,³⁰ bu bölgede henüz bir nöbet mahalli belirlenmediği için gece ansızın hastalananlara hemen hekim temin edilemediğini, ertesi güne kalan hastaların ağırlaştığını ve bazen de öldüklerini ifade etmişlerdir. Bu durumdan kurtulmak için, Tophane ile Fındıklı arasında yer alan Salıpazarı mevkiindeki Eczacı Yorgaki'nin hem dükkanında hekimlerin ikametine elverişli odalar bulunduğu hem de eczacı Yorgaki güvenilir bir kişi olduğu için, eczanesinin nöbet mahalli yapılmasını istemişlerdi (Bkz. EK 4). Bunun üzerine, Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye Nezareti'nin görüşü sorulmuştur. Tıbbiye Nazırı Arif Efendi dilekçeyi Meclis-i Tıbbiye'ye havale etmiş, Meclis-i Tıbbiye'de yapılan müzakereler sonunda böyle kalabalık bir yerde ansızın hastalanacakları tedavi etmek üzere nöbet mahalli yapılması teklif edilen eczanenin elverişli olduğu bildirilmiş, Meclis-i Vâlâ'nın da uygun görmesi üzerine gerekli hazırlıklar yapılmış ve 6 Receb 1282 (25 Kasım 1865) tarihli irade ile Salıpazarı nöbet mahallinin, yöre sakinlerinin istediği gibi Eczacı Yorgaki'nin dükkanında hizmete girmesi için gereği emredilmiştir. Dükkan kirası ve görevlilerin maaşı olarak ayda 1250 kuruş ve emsalleri gibi ecza masrafı olarak da ayda 150 kuruş tahsis edilmiştir.³¹ 22 Safer 1283 (6 Temmuz 1866) günlü *Tasvir-i Efkâr* gazetesiyile Fındıklı'da yeni bir tabip nöbet mahalli açıldığı ve tanınmış doktorlardan Ralli Bey'in buraya atandığı ilân edilmiştir. Bir süre sonra, aynı gazetenin 27 Receb 1283 (5 Aralık 1866) günlü nüshasında insan sağlığının önemine değinildikten sonra ve İstanbul'un çeşitli semtlerindeki eczanelerde âcil durumlar için açılan nöbet dükkanları belirtilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 8 Mart 1306 (20 Mart 1890) tarihinde diploma alan Tevfik İsmail Efendi, 19 Eylül 1306 (1 Ekim 1890) günü Fındıklı

29 BOA, DH. MKT. 1335/6 (15 Ca 1298/15 Nisan 1881).

30 İstanbul'da çıkan büyük kolera salgını nedeniyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane önce Hasköy'deki Gelgelöğlü Konağı'na (Tıp tarihi literatüründe "Gergeroğlu" olarak bilinen bu isim, bu kaynakta "Gelgelöğlü" olarak verilmiştir), oradan Topkapı Sarayı'ndaki Gülhane Kışlası'na nakledilmiştir. Kışlada muayene için uygun bir yer bulunamayınca, Bâb-ı Hümayûn karşısındaki Ayasofya-yı Kebir (Büyük Ayasofya) vakfı odası muayenehane yapılmış, burada 27 Kasım 1865 (9 Receb 1282) Pazartesi gününden itibaren; Cuma – Pazar dışındaki her gün saat 06.00 – 08.00 arası kadınlar, 08.00 – 10.00 arası da erkek hastalar muayene edilmeye başlanmıştı. Bkz. *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, Sayı 291 (9 B 1282/ 27 Kasım 1865) Okul Galatasaray'da iken buradaki muayenehaneden yararlanan Tophane ve civar semtler okulun taşınmasıyla bu imkandan uzak kalmıştı.

31 BOA, İ. MVL 24069 (6 Ra 1282/30 Temmuz 1865).

nöbet eczanesi tabipliğine tayin edilmiş ve ertesı yıl, 5 Şaban 1305 (16 Nisan 1888) tarihli “Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname” uyarınca, kendisine rütbe-i sâlise³² tevcih edilmiştir.³³

Topkapı nöbet eczanesi

Fındıklı ve Kabataş muhtarlarının girişiminden yaklaşık beş sene sonra, bu kez Topkapı ve Babıcedid/Yenikapı civarındaki mahallelerin muhtarları 28 Şevval 1286 (31 Ocak 1870) tarihinde bir dilekçe vererek; mahallelerindeki hekim sayısının az, doktora da uzak olduklarını bildirerek, hastalarını muayene ve tedavi ettirmek üzere Topkapı Eczanesi'nde geceli gündüzlü daimi bir hekim buldurulmasını istemişlerdir (Bkz. EK 5). 1 Rebiülâhır 1287 (1 Temmuz 1870) tarihli irade ile özellikle yöre sakinlerinin yoksulluğu göz önünde tutularak bu kez Topkapı nöbet mahalli açılmıştır. İlaç tahsisatı aylık 200 kuruştur. Bu para, her ay yoksul hastaların reçetelerine karşılık hazineden ödenecektir. Hekim olarak da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den yetişen doktorlardan ahlak ve sadakat sahibi Abdülhakim Efendi tayin edilmiştir. Kısa zamanda bir de cerrah görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunu olup Topkapı nöbet mahallinde çalışmakta olan Dr. Zekeriya Efendi'ye Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin önerisiyle 1882 yılında rütbe-i sâlise verilmiştir.³⁵ Topkapı nöbet eczanesi tababetine tayin edilmiş olan, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunu Dr. Mustafa Efendi'ye diplomasını aldığı okulun nizamnamesi uyarınca rütbe-i sâlise tevcihini öneren “Nezaret-i Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye” antetli ve Nazır Marko” imzalı, 7 Şubat 1883(29 Ra. 1300) tarihli yazıda, Dr. Mustafa'nın bu göreve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından seçilip atandığı belirtilmektedir.³⁶

32 Binbaşlık derecesinde sivil bir rütbe.

33 BOA, İ.DH. 96682 (22 Z 1308/28 Temmuz 1891); O. N. Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediye*. c.6, İstanbul 1995, s.3065-3068.

34 BOA, İ.DH. 42781 (Gurre= 1 R 1287/1 Temmuz 1870).

35 BOA, İ.DH. 68147 (11 R 1299/2 Mart 1882).

36 BOA, İ.DH. 69945 (13 R 1300/21 Şubat 1883).

Anadoluhisarı ve Kasımpaşa'da nöbet eczanesi açma girişimleri

1887 yılında, fakir halkı meccanen tedavi etmek üzere bazı yerlerde açılan nöbet eczanelerinde buldurulan hekimler gibi, Kadıköy ile Anadoluhisarı'nda da birer hekim buldurulması hakkında Dahiliye Nezareti'ne yapılan başvuru üzerine Şehremaneti ve Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti ile yazışmalar yapılmış, Şehremaneti yeni bir nöbet eczanesi masrafını yüklenemeyeceğini bildirmiş ve Anadoluhisarı ile Kanlıca'da hekim bulunmadığından, mevcut beş nöbet eczanesinden birinin bu mıntıkaya nakledilmesini önermiştir. Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti ise, Fındıklı, Eyüp, Topkapı, Koska ve Üsküdar gibi kalabalık semtlerde bulunan nöbet eczanelerinden birini kapatmanın uygun olmadığı, Anadoluhisarı'na yeni bir nöbet eczanesi açılması gerektiği görüşündedir.³⁷ Keyfiyeti Şehremaneti ile görüşen Dahiliye Nezareti, Tıbbiye Nezareti'ne; Koska ve Üsküdar'da birçok eczane bulunduğunu, bunlardan birinin 8. Daire-i Belediye merkez tutularak Anadoluhisarı'na nakli halinde bir müşkilata ve yeniden akça tahsisine gerek bulunmadığını bildirilmiştir.³⁸ Ancak biz, Anadolu yakasında Üsküdar'dan sonra ikinci bir nöbet eczanesi açıldığını gösteren bir belgeye rastlayamadık.

Ertesi yıl, Kasımpaşa mahalleleri muhtarları ile semt ahalisi de bir arzuhal ile Dahiliye Nezareti'ne başvurup Kasımpaşa'daki eczanelerden birinin nöbet eczanesi seçilmesini ve bu eczaneye diğer semtlerdeki gibi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den bir tabip, bir cerrah ve bir eczacı tayin edilmesini talep etmiştir. Gerçekleşmeyen bu girişim hakkında, Dahiliye Nezareti'nin evrakı gereği yapılmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'ne ilettiğinden başka bir bilgiye henüz ulaşamadık.³⁹

Nöbet eczanelerinin yönetimi

İstanbul'da henüz belediye teşkilatı bulunmayan yıllarda faaliyete geçen ve gece-gündüz muayene ve ayakta tedavi hizmeti veren nöbet eczaneleri, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde görev yapan Meclis-i Tıbbiye tarafından yönetilmekteydi.⁴⁰ Daha sonra “Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye”(1869)⁴¹ adını alan bu meclisin başkanı da, okulun nazırı yani dekanıydı. Osmanlı Devleti'ndeki bütün sivil sağlık kurumları ile görevlilerinin atamaları, cezalandırılmaları veya azilleri bu “cemiyet” tarafından yürütülüyordu. Nöbet eczaneleri *Devlet Salnameleri*'nde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin bir birimi olarak verilmektedir.

37 BOA, DH. MKT. 1421/13 (24 Ş 1304/18 Mayıs 1887).

38 BOA, DH. MKT. 1425/5 (17 N 1304/9 Haziran 1887).

39 BOA, DH. MKT. 1484/11 (25 Ca 1305/8 Şubat 1888).

40 Meclis-i Tıbbiye için bkz. F.Günergun & N.Yıldırım, “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye getirdiği eleştiriler (1857-1867)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.III, sayı 1 (2001), s.19-63.

41 O.Ergin, *İstanbul Tib Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri*. İstanbul 1940, s.86.

Arşiv belgeleri de, mahalle muhtarlarının nöbet eczanesi yapılmasını önerdikleri eczanenin bu işe uygun olup olmadığına Meclis-i Tıbbiye'nin karar verdiğine işaret etmektedir.⁴² Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye, nöbet eczanelerinin daha iyi çalışması için tasarı hazırlamakta,⁴³ çalışacak görevlileri seçip tayin etmekte⁴⁴ ve kıdemine göre yükselmelerini belirlemekteydi. Örneğin, Topkapı nöbet mahallinde çalışmakta olan Dr. Zekeriya Efendi ile Dr. Mustafa Efendi'ye Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin önerisiyle rütbe-i sâlise verilmişti.⁴⁵

1887'de Anadoluhisarı ve 1888'de Kasımpaşa sâkinlerinin semtlerinde birer nöbet eczanesi açılması için Dahiliye Nezareti'ne yaptıkları başvuruların, hem Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'nde hem de Şehremaneti'nde değerlendirilmesi ve Şehremaneti'nin bütçe yetersizliği yüzünden yeni nöbet eczanesi açmanın mümkün olmadığını ileri sürmesi, sonraki yıllarda belediye ile mali yönden bir ilişkinin varlığını göstermektedir.⁴⁶ İstanbul'daki beş nöbet eczanesi görevlilerinin maaşları 1888 yılında Emanet (Belediye) veznesinden ödenmiştir.⁴⁷ 1890'ların başında da görevliler, maaşlarını Şehremaneti (Belediye) bütçesinden almaktaydı.⁴⁸

Nöbet mahalli olarak kullanılan eczaneler

Nöbet mahalli olarak kullanılan eczaneler, genellikle buldukları semtin en merkezi yerindeydi. Ayrıca hasta muayenesi için ve geceleri doktorların kalabileceği odaların bulunması gerekiyordu.

Hasta trafiğinin en yoğun olduğu "İstanbul Nöbet Mahalli" 1863'e kadar Beyazıt'taki Simkeşhane karşısında bulunan Eczacı Yanko'nun dükkânındaydı (bugün yerinde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi vardır). 1861 yılında *Tercüman-ı Ahval*'de yayınlanan bir haberde; Simkeşhane karşısında Eczacı Sotiraki'nin dükkânında bulunduğu belirtilmektedir. *Devlet Salnameleri* ile aynı yer tarif edildiğinden Sotiraki'nin Eczacı Yanko'nun soyadı olma ihtimali hatıra gelmektedir.⁴⁹ Gazetelere verilen resmi ilânlarla bu nöbet dükkânının Ocak 1863'te, Sultan Bayezid'de Kağıtçılar karşısında yeni açılmış olan eczaneye taşındığı duyurulmuştur.⁵⁰ Nitekim 1863-1864 yıllarına ait *Devlet Salnameleri*'nde de yeri sadece "Sultan Bayezid Kağıtçılar Karşısında" ifadesiyle belirtilmiş, eczacının adı verilmemiştir. 1865-1866 yıllarında bu kez;

42 BOA, İ. MVL 24069 (6 Ra 1282/30 Temmuz 1865).

43 BOA, BEO. 771/41/1. 27 C 1291 (11 Ağustos 1874) tarihli belge özeti.

44 BOA, İ. DH. 69945 (13 R 1300/21 Şubat 1883).

45 BOA, İ. DH. 68147 (11 R 1299/2 Mart 1882) ve 69945 (13 R 1300/21 Şubat 1883).

46 BOA, DH. MKT. 1421/13 (24 Ş 1304/18 Mayıs 1887) ve 1484/11 (2 Ca 1305/8 Şubat 1888).

47 BOA, DH. MKT. 1479/101 (10 Ca 1305/24 Ocak 1888).

48 Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. c.4, [İstanbul 1331], s.101-103.

49 *Tercüman-ı Ahval*, sayı 100 (Selh = 29 R Pazar 1278/3 Kasım 1861).

50 *Tasvir-i Elkâr*, 25 B 1279 (16 Ocak 1863).

"Simkeşhane karşısında Sultan Bayezid hamamı bitişiğinde" kaydı vardır. Burası ilk açıldığı yer olan Eczacı Yanko'nun dükkânı olmalıdır. 1867'de Koska'da Eczacı Bogos'un dükkânına geçmiş, 1872 yılından itibaren de "Koska Nöbet Mahalli" adını almıştır.

Eyüp Nöbet Mahalli'nin 1866 yılına kadar Oyuncakçılar Çarşısı'nda Eczacı Filibaki'nin dükkânında olduğu kaydedilmiştir. 1866'dan itibaren de Oyuncakçılar Çarşısı karşısındaki eczacı dükkânında hizmet verdiği ifade edilmiş ancak eczanenin adı verilmemiştir. Burası yine, Eczacı Filibaki'nin dükkânı olmalıdır.

Üsküdar Nöbet Mahalli; 1860 yılına kadar Uncular Sokağı'nda Yorgaki'nin oğlu Ligoresko'nun dükkânında, 1861-1866 arasında da Doğanlılar Çarşısı Zabtiye Karakolu karşısındaki Eczacı Hristaki'nin dükkânında hizmet vermiştir.

Salıpazarı/Fındıklı Nöbet Mahalli, 1867-1868 yılları arasında Fındıklı Caddesi'nde Yunus Efendi Dergâhı karşı sırasında Eczacı Yorgaki'nin dükkânıydı.

Topkapı Nöbet Mahalli ise sadece Topkapı Eczahanesi'nde faaliyet göstermiştir.

Nöbet eczanelerine gelen vak'alar

Beyazıt nöbet mahalline ait iki belge, nöbet eczanelerine gelen vak'alar hakkında aydınlanmamızı sağlamaktadır. Muayene edilen kişilerin adları ile hastalıklarının belirtildiği bu belgelerde uygulanan tedaviler açık bir biçimde verilmemiş, sadece "icab eden tıbbi tedbirlerin icrası, cerrahi tedbirlerin icrası" gibi genel tanımlarla yetinilmiştir.

Bulduğu yer belirtilmeden ve tarihsiz olarak yayınlanan ilk belgede, Sultan Bayezid civarında kiralanmış eczacı dükkânı odasına yapılan başvurular yer almaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'den her gece nöbetleşe gidip gelen doktor ve cerrahların görev yaptıkları ilk iki ayda, Beyazıt'e gelen 84 vak'anın 14'ü kadındır. Bu kadımlardan birinde ayak kırığı, diğerinde kol incinmesi olup, geri kalan 12'sinin hastalığı "tuzlu balgam (sedef hastalığı, psoriasis?), iltihab-ı rahim ve zatürrie" dir.⁵¹

İkinci belgede yer alan 82 başvuru, şu hastalıklarda odaklanmaktadır: fitik, romatizma, düşme sonucu sol kol kırığı, sağ gözün saydam tabakasına (stratum corneum) giren cam parçasının ameliyatla çıkarılması, kızamık, sol elde ustura kesiği, mafsal iltihabı, düşme sonucu köprücük kemiği kırılması, sol

51 N. Sarı, "Osmanlı sağlık hayatında kadının yeri," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3* (İstanbul 1996/97), s.59-60.

elde satır yarası, kalp hastalığı, sağ bacakta felç, akciğer iltihabı, nezle, sol ele batan iğnenin ameliyatla çıkarılması, göz iltihabı, atar damar genişlemesi, müzmin mide iltihabı (yemek borusuna gerekli tıbbi tedbirlerin icra olunduğu), sol elde keser yarası, sağ ayakta araba tekerleği zedelemesi ve yaralar, sol ayakta taş zedelemesi ve yaralar, göğüs darlığı, bağırsak iltihabı, elde ateşli silah yarası, karaciğer iltihabı, iskeleden düşme nedeniyle sağ ayak kırığı, sağ ayakta keser yarası, koldan kan aldırma sonucu kanama, çiçek, ayak yanığı, ele batan iğne sonucu oluşan iltihap, karın ağrısı, dimağ iltihabı, direk düşmesi sonucu sol ayak yaralanması, zatülcenp, üç günlük gebelik süresi aşımı (doğumu kolaylaştırmak için ilaç verilmesi ve usta bir ebe ismarlanması), zatürrie, boğaza kaçarak hançereye saplanan iğnenin cerrahi alet vasıtasıyla çıkarılması, yürek ağrısı, çiçek aşısı yapıldığı halde çiçek çıkarmış gibi olan bir kız çocuğuna icap eden tıbbi tedbirler, düşme sonucu kol kırığı, ele batan cam kırığının ameliyatla çıkarılması, ağaçtan düşme ile kol incinmesi, elde bıçak yarası, başa dükkân kepengi düşmesi ile bayılma (koldan kan alınarak icap eden tedbirlerin yapılması), iskeleden düşme sonucu bilek çıkması. Bunlardan başka; kan alma, yakı, müzmin yara ve çıban bakımı gibi 210 küçük müdahale yapılmıştır.

Acil vak'aların en ilginç koltukçu esnafından İbrahim'in koluna batan iğnenin çıkarılmasıdır. Ameliyata başlarken paniğe kapılan hasta, iğnenin 16 yıl önce battığını ve o zaman çıktığını iddia ederek operasyona razı olmaz. Yarasına sadece merhem sürülmesini ister. Bunun üzerine cerrah "çifte" isimli aletin ucuna "sisam eczası" ile "kaymak merhemi" koyar. "Yarana münasip merhem budur, yaranın içine sürelim, " diyerek hastayı aldatır ve adı geçen aleti sokarak iğneyi çıkarır.⁵²

Nöbet eczanelerindeki görevliler

1854-1895 yılları arasında yayınlanan *Devlet Salnameleri*'nde yapılan sistematik taramalarla nöbet eczanelerinde çalışanlar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür.

1854 ve 1855 yıllarında, perşembe gecesinden çarşamba gecesine kadar her gece nöbetçi olanların isimleri verilmiştir. 1856'dan itibaren gece nöbetçilerinin ismi verilmemiş, sadece hekim, cerrah ve aşıcıların isimleri belirtilmiştir.⁵³ İstanbul ve Eyüp'teki hekimler gece çalışmaktadır. Cerrahlar için

herhangi bir açıklama yoktur. Üsküdar'daki hekimler için de açıklama bulunmamaktadır.⁵⁴

Nöbet mahallerinde 1860 yılına kadar oldukça kalabalık bir kadro ile hizmet verildiği anlaşılıyor. Örneğin, 1859'da Beyazıt'te 21 hekim ve 3 cerrah, Eyüp'te 21 hekim ve 6 cerrah, 1860'da Beyazıt'te 11, Eyüp'te 9, Üsküdar'da ise 23 hekim çalışıyordu. 1861 yılından sonra görevlilerin sayısında azalma başlamış, ve 1866'dan sonra hekim ile cerrah sayısı bire düşmüştür.

1867'de açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) mezun vermeye başladıktan sonra buradan yetişen hekimler nöbet eczanelerine atanmaya başlamıştır.

Hekimler ile cerrahların dini kökenlerine baktığımızda ise, hekimlerde gayrimüslimlerin (GM), cerrahlarda Müslümanların (M) çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Eczacıların tamamı gayrimüslim iken aşıcıların da tamamı Müslümandır. İsim ve çalışma yılları esas alınarak *Devlet Salnameleri*'nden yapılan tespitler sonunda bu yıllar içinde, dönemin en kalabalık semti Beyazıt'te toplam 83 hekim (37 M+46 GM), 12 cerrah (9 M+ 3 GM), 2 eczacı, 1 aşıcı; Eyüp'te 78 hekim (39 M+38 GM), 28 cerrah (27 M+1 GM), 1 eczacı, 8 aşıcı; Üsküdar'da 49 hekim (26 M+23 GM), 10 cerrah (M), 1 eczacı, 2 aşıcı; Salıpaazarı'nda 9 hekim (3 M+5 GM+ 1 adı belli değil), 5 cerrah (3 M+2 GM), 1 eczacı ve Topkapı'da 6 hekim (M), 5 cerrah (M), 1 eczacı çalıştığını söyleyebiliriz (Bkz. EK 1).

Nöbet eczanelerinin kadroları genelde hekim ağırlıklıydı. Hekimleri, cerrahlar, aşıcılar ve eczacılar izlemekteydi. Beyazıt'ta 1866-1870, Eyüp'te 1858-1873, Üsküdar'da 1866-1873 yıllarında aşıcıların bulunması, bu bölgelerde çiçek vak'alarının sık görüldüğünü düşündürmektedir. Fındıklı ve Topkapı nöbet mahallerinde hiç aşıcı çalışmamış olması dikkat çekicidir.

Nöbet mahallerine tayin edilen sağlık görevlilerinin maaşlarında yıllar içinde düşüş gözlenmektedir. 1848'de 1000 kuruş olan doktor maaşı 1870'te 700 kuruşa, cerrah maaşı da 500'den 400 kuruşa inmiştir. 1888'de tabip-cerrah ve eczacılar; Koska/Beyazıt, Fındıklı ve Eyüp nöbet eczanelerinde ayda 850 kuruş, Topkapı nöbet eczanesinde 909 kuruş, Üsküdar'da ise 1050 kuruş almaktaydı.⁵⁵ 1891 yılında ise Topkapı nöbet mahallindeki doktor 500, Üsküdar'daki 650 kuruş alırken diğer nöbet mahallerindekilerin ücreti 450 kuruştü. Bütün nöbet eczanelerinde çalışan cerrahlar eşit ücret, 300'er kuruş,

52 Rengin Dramur: "Beyazıt civarında devlet tarafından kiralanan bir eczanede hasta tedavisi," *Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Dergisi*, c.15, sayı 2 (1988), s.234-244.

53 [Devlet Salnamesi] Sene1272. Def'a 10. (İstanbul). (1272/1856), s.106.

54 [Devlet Salnamesi] Sene 1270. Def'a 8. (İstanbul). (1270/1854), s.97, ve Sene 1271(1855) Def'a 9. (İstanbul). (1271/1855), s.106.

55 BOA, DH. MKT. 1479/101 (10 Ca 1305/24 Ocak 1888).

almaktaydı. Eczacı maaşı da Topkapı'da 109 kuruş diğerlerinde 100'er kuruş idi.⁵⁶

Nöbet mahallerinde yoksullara yapılan ilaç ve tıbbi malzeme harcamaları

Konu ile ilgili arşiv belgelerinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de; ameliyat hastanesi, dersler, numunehane, teşrihane ve nöbet mahallerinde fıkardan olanlara sarf olunan ecza ve muhtelif tıbbi eşya tutarlarını içeren tek bir rakam verilmektedir. Bu birimlerin sarfiyatı önceleri Hazine-i Hassa'dan⁵⁷ daha sonra "Ecza Anbar-ı Âmiresi ve Eczahane-i Âmire" adlarıyla anılan eczanenin bütçesinden ödenmekteydi.⁵⁸ Son dönemlerde ise Şehremaneti (Belediye) bütçesine devredilmişti.

Arşiv belgelerinden oluşturduğumuz ortak harcama tablosu incelendiğinde masrafların savaşlar ve salgınlarla doğrudan ilintili olduğu görülür. İstanbul'da yaşanan çiçek ve kolera salgınları 1846-47 harcamalarını artırmıştır. 1854-55 Kırım Savaşı yıllarında İstanbul bir kez daha müttefik ordularının getirdiği kolera ile yüz yüze geldiğinden, 1857-58 masraflarının artışında devam eden koleranın rolü büyüktür. 1865 ve 1870'li yıllarda İstanbul yine koleranın pençesinde. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1876 (1293) bütçesinde; nöbet mahallerindeki hekim ve cerrahların maaşları bir önceki yıl 61 674 kuruş iken 1876'da 239 674 kuruşa, yoksullara verilen ilaç bedeli de 24 000 kuruştan 84 000 kuruşa yükselmiştir.⁵⁹ 1877'de ise sadece 6 aylık ilaç bedeli 90 434 kuruştur (Bkz.EK 2). Bu artışın, 1870'li yıllarda sürüp giden kolera salgınları ile ⁶⁰ 1877 yılında çıkan tifo salgınından kaynaklandığını düşünmekteyiz.⁶¹ Ayrıca, aynı yıl 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Rumeli'de kaybedilen topraklardan gelen çoğu hasta ve sakat göçmenlerin de etkisi göz ardı edilmemelidir.⁶²

Nöbet mahallerine yoksul hastaların ilaç bahası olmak üzere ayda 100 kuruştan 200 kuruşa kadar akça sarfına izin verilmekteydi. Ancak Beyazıt'taki İstanbul nöbet mahalli diğerlerinden daha kalabalık ve merkezi bir semtte olduğundan tahsisatı yetmeyince Tıbbiye Nezareti'nin önerisiyle aylık ilaç tahsisatı 3 Muharrem 1286 (16 Nisan 1869) tarihli irade ile 1200 kuruşa

56 BOA, İ. DH. 42781 (Gurre = 1R 1287/1 Temmuz 1870) ; Osman Nuri, a.g.e., s.102.

57 BOA, İ. MVL 3464 (15 M 1265/11 Aralık 1848).

58 BOA, İ. MVL 24069(5 Ra 1282/29 Temmuz 1865).

59 BOA, ML. MSF. 18366 (Z 1293/ Aralık 1876-Ocak 1877).

60 B.N. Şehsuvaroğlu, "Tarihi kolera salgınları ve Osmanlı Türkleri," *İst.Tip Fak.Mec.*, c.17, sayı 2 (1954), s.282-299.

61 Pardo, "Sur l'épidémie de fièvre typhoïde dans les mois de mars et avril 1877," *Gazette Médicale d'Orient*, c.XXI, No.3-4 (Juin-Juillet 1877), s.17-20.

62 M. T.Akad, "Osmanlı-Rus savaşında İstanbul," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.6 (1993-1994), s.177-178.

yükseltilmişti. Tıbbiye Nazırı Salih Efendi, 3 Zilhicce 1285 (17 Mart 1869) tarihli takriri ile nöbet mahallerinde zenginlerin reçetelerini para ile yaptırılmaları gerektiğini yoksulların ise ilaçlarını ücretsiz aldıklarını hatırlatmıştır.⁶³

1870'te; İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Salıpazarı nöbet mahallerinde çalışan hekimlerin maaşları için ayda toplam 4160 kuruş ödenmiştir. İstanbul nöbet mahallinin aylık ilaç tahsisatı 1200, Eyüp, Üsküdar, Salıpazarı ve Topkapı nöbet mahallerinin ilaç tahsisatları ise 200'er kuruştur. Aynı yıl, "nöbet mahalleri" ifadesi yanında, "nöbet hastahaneleri" ifadesini de görmekteyiz. Nöbet hastanelerinin bulunduğu eczanelere ödenen kira bedeli ise 250 kuruştan 150 kuruşa indirilmiştir.⁶⁴

Nöbet eczanelerinin kapanışı

Nöbet eczanelerinin kapanış süreci İstanbul'da belediye sağlık teşkilatının kuruluşu ve gelişmesi ile paralel yürümüştür.

Kuruluşu 1854 (1271) yılına dayanan İstanbul Şehremaneti'nde (Belediye) bir "Sıhhiye Müdüriyeti"nin kurulması, 9 Temmuz 1287 (21 Temmuz 1871)'de yürürlüğe giren "İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi" ile başlamıştır. Bu nizamnamenin 1. ve 2. maddeleri; İstanbul'da Şehremaneti, vilayetlerde ise valiler tarafından Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti ile görüşülerek belirlenecek yerlere memleket tabipleri tayin edilmesini, gereken yerlerde yanlarına birer tabip muavini verilmesini ve İstanbul ile taşra belediyelerinin de eczane açmalarını öngörmekteydi.

1888 yılında İstanbul'da çiçek hastalığının artması üzerine, İstanbul Şehremaneti Meclisi, aşı yapmak gibi pek sade bir işin nöbet eczanelerinde bulunan etibba ile cerrahlar ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki aşıcılara ve sıhhiye müfettişlerine yaptırılmaması gerektiğini dile getirerek belediye dairelerinde 10 tabip istihdam edilmesini önermişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Şehremaneti'ne, İstanbul'daki belediye dairelerine 1000'er kuruş maaşla muvakkaten birer hekim atanması için gereğinin yapılmasını bildirmişti.⁶⁵ İstanbul'daki 10 belediye dairesine atanan doktorlar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde görev yapan, Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye bağlı beş nöbet eczanesinde bulunmakta ve haftada iki defa yoksul hastaları meccanen muayene etmekteydi. Daha sonra, Dahiliye Nezareti'nin 3 Ağustos 1307 (15 Ağustos 1891) tarihli tezkiresiyle, nöbet eczaneleri doktorlarından başka her belediye dairesi merkezine birer doktor atandı. Sadece 1. Daire-i Belediye merkezinde iki doktor vardı. Yani 1891 yılında, 10 belediye

63 BOA, İ. DH. 41046 (3 M 1286/16 Nisan 1869); A.MKT.MHM. 441/86 (7 M 1286/19 Nisan 1869).

64 BOA, İ. DH. 42781 (Gurre R 1287/1 Temmuz 1870).

65 BOA, DH. MKT. 1479/101 (10 Ca 1305/24 Ocak 1888).

merkezinde 11 belediye doktoru çalışmaktaydı.⁶⁶ Bu yıllarda, İstanbul'daki beş nöbet mahalli, *Devlet Salnameleri*'nde açıkça belirtildiği gibi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'ne bağlıydı ve çalışanların maaşları ise Şehremaneti/Belediye bütçesinden ödenmekteydi.

İstanbul'da, 28 Ağustos 1893-26 Nisan 1894 (16 Ağustos 1309-14 Nisan 1310) tarihleri arasında hüküm süren kolera salgını sırasında, Pasteur Enstitüsü'nden gelen Dr. André Chantemesse'in önerisi üzerine Şehremaneti'nde bir "Hey'ât-ı Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği" ve buna bağlı olarak şehremini (belediye başkanı) başkanlığında toplanan bir "Sıhhiye Komisyonu" ile diğer belediye dairelerinde de birer "Heyet-i Sıhhiye" kuruldu.⁶⁷ Ayrıca dezenfeksiyon uygulamaları için Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar'da üç tebhirhane/dezenfeksiyon istasyonu faaliyete geçirildi.⁶⁸ Şehremaneti'ne bağlı bu birimlere atanan doktorlar ve diğer görevlilerle Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'nin temeli atıldı.⁶⁹ Kolerallılara bakmak üzere belediye daireleri ile nöbet eczanelerine açıktan hekimler tayin edildi ve yoğun çalışma tempoları nedeniyle maaşlarına birer misli zam yapıldı. Ertesi yıl salgın bitince Şehremaneti; nöbet eczaneleri ile belediye dairelerindeki devamlı hekimlere zamlı maaş verilmesine lüzum kalmadığını, ilaveten tayin edilen etibbanın ihtiyaten bir müddet daha istihdam olunmasını teklif etmişti. Ancak, 5 Muharrem 1312 (9 Temmuz 1894) tarihli irade ile koleranın halen Anadolu'nun bazı mevkilerinde ve St.Petersburg'da görüldüğü hatırlatılarak sonbaharda hastalığın tekrar İstanbul'a sıçraması ihtimaline karşı hekimlere ihtiyaç duyulabileceğinden maaşlarına yapılan zamların kesilmemesi ve kolera salgını varmış gibi çalışmalarını istenmişti.⁷⁰

Kolera salgını sırasında İstanbul'daki belediye dairelerinde açılan eczaneler ve buralarda görevlendirilen hekimler, nöbet mahallerinin işlevini üstlendiğinden nöbet eczanelerine ihtiyaç kalmamıştı. Nitekim Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi, 16 Safer 1313 (8 Ağustos 1895) günkü oturumunda İstanbul'da fakirlerin tedavisi için açılmış olan nöbet eczanelerinin durumunu görüşmüştü. Hazırlanan mazbatada, hekimler ile cerrahların bu eczanelerde daimi olarak bulundurulmalarının kabil olmadığına ve aciz hastaların da belediye dairelerine tayin edilen etibba marifetiyle tedavi edildiklerine dikkat çekilmiş, nöbet eczanelerinin maaş ve ilaç gideri olan yıllık 85 560 kuruşun 1896 (1311) yılı bütçesine konmaması istenmişti. Ayrıca, bundan böyle yoksul hastaların belediye hekimleri tarafından tedavi edilip ilaçlarının verilmesi

66 Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. c.4. (İstanbul 1331), s.101-103.

67 N.Yıldırım, "1893'te İstanbul'da kolera saldı," *Tarih ve Toplum*, sayı 129 (Eylül 1994), s.14-25.

68 N.Yıldırım, "Disinfecting stations in Ottoman Empire," *Science in Islamic Civilisation*. Eds. E. İhsanoğlu & F.Günergun, İstanbul 2000, s.267-277.

69 Osman Nuri, *a.g.e.*, s.103-104.

70 BOA, Y.MTV. 81/4 (1 S 1311/14 Ağustos 1893); İ.HUS. 26 (5 M 1312/9 Temmuz 1894).

hususunun, Şehremaneti'ne tebliğ edilmesi önerilmiş ve 26 Ağustos 1895 tarihli irade ile bu önerilerin uygulanması emredilince nöbet eczaneleri tarihe karışmıştır (Bkz. EK 6).⁷¹

18 Mayıs 1301 (30 Mayıs 1885) ve 17 Muharrem 1312 (21 Temmuz 1894) tarihli aşı nizamnamelerinin 5. maddeleri ile 1903 (Rumi 1319) tarihli Aşı Nizamnamesi ve Talimatı'nın 7. maddelerinde, aşı ameliyatı yapılan yerler arasında İstanbul'daki nöbet eczaneleri de sayılmaktadır.⁷² Bu nedenle nöbet eczanesi vasfını yitiren eczanelerde bir süre çiçek aşılmasının devam ettiğini düşünmekteyiz.

Hekim-eczacı işbirliğinde nöbet eczanelerinin rolü

Doktoru hastaya götüren, hastayı doktor ve ilaçla buluşturan ucuz bir yöntem olan nöbet eczaneleriyle, İstanbul'daki hastane açığı bir ölçüde kapatılmaya çalışılmıştır. Ama bu pratik çözüm, özünde hekim-eczacı işbirliğine yol açan deontolojiye aykırı bir tutum içeriyordu. Devlet eliyle başlatılan bu işbirliği ile halk, her türlü sağlık gereksinimini eczanelerde karşılamaya alışınca, eczacılar bunu fırsat bilip hekimlerle anlaşarak kazançlarını artırmak için eczanelerinde hasta muayene ettirmeye başladılar. 12 Zilhicce 1277 (21 Haziran 1861) tarihli *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, Beyazıt'ta mürekkepeçi dükkânları arasında yeni açılan bir eczanede İstanbul'un en meşhur hekimleri ile bir cerrah, bir ebe, bir çiçek aşıcısı ve frengi illetine mahsus hâzık bir hekimin bulunacağını ilân etmişti. Bu usul çabucak benimsendi ve devlet hastanelerinin hekimleri, askeri ve sivil tıp okullarının hocaları, haftanın belli günlerinde bazen bir bazen de birden fazla eczanede hasta muayene edip reçete yazmaya başladı. Giderek özel eczaneler semt polikliniklerine dönüştü. İlerleyen yıllarda hekim-eczacı işbirliği öylesine yoğunlaştı ki, eczaneler mekânlarının büyüklüğüne göre 15-20 hekimin hasta muayene ettiği, ebe ve diş hekimlerinin küçük ameliyatlar yaptığı dispensanserler haline geldi.

1909 yılında, Kırklareli'nden iki eczacı, hekimlerin eczanelerle ilişkileri ve ortaklıkları olduğunu iddia edip şikâyetçi olmuştu. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer Paşa (Akalin, 1861/62-1940), hekimlerle eczacıların ortaklığını gösteren bir belge bulunmamakla beraber, hekimlerin hastalara reçetelerini yaptırmak için isim vererek eczane göstermemeleri ve ihtiyaç sahiplerinin reçetelerini yaptırmada serbest bırakılması usulünün belediyeler tarafından belde sakinlerine ilân edilmesini ve hekimlerin de bu yolda uyarılması gerektiğini bildirmiş, bu öneriler Dahiliye Nezareti'nce Edirne vilayetine ulaştırılmıştı.⁷³

71 BOA, İ. ŞE. 2 (5 Ra. 1313/8 Ağustos 1895).

72 A. Süheyl Ünver, *Türkiyede Çiçek Aşısı*. İstanbul 1948, s. 221-228, 233-235, 250-254.

73 BOA, DH. MUİ. 12-1/5 (4 N 1327/19 Eylül 1909).

Anlaşmalı eczanelerde hasta muayene eden hekimler, ilaç seçiminde hasta yararını gözetmeleri gerekirken, hem kendi hem de eczacıların çıkarlarını gözeterek hasta baktıkları eczanelerde üretilen ve satılan ilaçları reçete ediyorlardı. Bu da hekimi bir ilaç komisyoncusu durumuna düşürüyor, hekim-hasta ilişkisinde hekimin saygınlığı zedeleniyordu. Ayrıca hekimler, tedavide kullanacakları ilaçları, “hastayı iyileştirme” esasına göre özgürce seçemiyorlardı. Bu nedenle hastanın hekime ve hekimin kullanacağı ilaca güveni sarsılıyordu. Bu sakıncalar yüzünden 19. yüzyıl başlarında Fransa ve Belçika'da hekimlerle eczacılar arasında doğrudan veya dolaylı yollardan kazanç ve kâr sağlanmasına yönelik her türlü anlaşma yasaklanmıştı.⁷⁴

Fransa'da cerrahi ihtisası yapıp dönen Cemil Paşa (Topuzlu, 1866-1946), önce Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'nin köşesindeki eczanenin üst katında, birkaç ay sonra da Sirkeci istasyonu karşısındaki Beşir Kemal Eczanesi'nin üst katında hastalarını muayene etmeye başlamıştı. Ancak eczanelerde hasta muayene etmeyi içine sindirememiş ve ertesi sene Ankara Caddesi'nde dört odalı bir ev kiralayarak muayenehane haline getirmiş ve böylece deontolojik olmayan bu usule son vermişti. İki yıl sonra muayenehanesini Çemberlitaş Sultan Mahmut Türbesi karşısındaki bir konağa taşımış, ardından Besim Ömer Paşa, Kadri Raşit Paşa (Anday, 1875-1949), Ziya Bey (Gün, 1874-1941) gibi dönemin gözde hekimleri de aynı sokakta muayenehane açınca, burası muayenehaneler bölgesi olmuştu.⁷⁵ Ama yine de pek çok hekim eczanelerde hasta muayene etmeyi sürdürüyordu.

Hekimlerin eczanelerde hasta muayene etmesine dayanan ve uzun yıllar süren hekim-eczacı işbirliği, 1925 yılında Sıhhi ve İctimai Muavenet Vekâleti'nce önlenmeye çalışıldıysa da başarılı olunamadı. Ardından, 6 Şubat 927 tarihi ve 599 numaralı *Ceride-i Resmîye*/Resmî Gazete'de yayınlanan “Eczacılar ve Eczahaneler Kanunu”nun yayın tarihinden itibaren üç ay sonra nüfusu on binden fazla olan yerleşim yerlerinde hekimlerin eczanelerde hasta kabul etmeleri yasaklanmış ve bu yasak gazetelere verilen ilânlarla doktor ve eczacılara duyurulmuştu.⁷⁶ 1928 yılında yürürlüğe giren 1219 sayılı “Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun” ile sanatını icra eden hekimlerin her türlü ticaretle uğraşması yasaklanmıştı, ayrıca eczacılık diploması olan hekimlerin de iki sanatı bir arada yürütmemeleri hükme

74 A. Alkış, “Hekim eczacı ilişkisi,” *Akşam Gazetesi*, 2 Ağustos 1965; *Türkiyede İlaç Sorunu*. Türkiye Tıbbi Müstahzar Sanayii ve Laboratuvarlar Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1967, s.28-29.

75 Cemil [Paşa] Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. 4. bs. haz. Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları, İstanbul 2002, s.58-59.

76 *Cumhuriyet Gazetesi*, sayı 991, 9 Şubat 1927 -7 Şaban 1345, s.2.

bağlanmıştı. Hekimlerin eczanelerde hasta muayene etmesi ancak 1953 yılında nüfus dikkate alınmaksızın her yerde yasaklanmıştı.⁷⁷

Tartışma ve sonuç

Arşiv belgeleri ile 1854-1896 yılları arasında her sene yayınlanan *Devlet Salmaları*'nin sistematik taranması, dönem basınından alıntılara ilaveten yaptığımız literatür araştırması ile ulaştığımız bilgilere göre; İstanbul'da ilk kez 1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye bağlı olarak Beyazıt/Koska, Eyüp, ve Üsküdar'da üç nöbet mahalli açılmıştır. Bunları Salıpaazarı/Fındıklı (1866) ve Topkapı (1870) semtlerinde açılan iki nöbet mahalli izlemiştir. Semt sakinleri tarafından, Anadoluhisarı (1887) ve Kasımpaşa'da (1888) açılması istenen nöbet eczaneleri ise tahsisat yetersizliğinden hayata geçirilememiştir.

İlerleyen yıllarda, “nöbet hastanesi/nöbet eczanesi-nöbet dükkânı” adları da verilen bu sağlık birimlerinde, gece-gündüz başvuran hastalar ücretsiz bakılmış, mali durumu uygun olanlar reçetelerini, ücretini ödeyerek yaptırmışlardır. Yoksulların ilaçları ise padişahın sadakası olarak nöbet eczanesinden ücretsiz olarak verilmiş, reçete bedelleri daha sonra eczaneye ödenmiştir.

Nöbet eczanelerine genelde acil vak'alar gelmekteydi Ağır vak'alarda doktorlar evlere de gitmekte, böylece halk gece-gündüz ihtiyaç duyduğu anda kolaylıkla hekime ve ilaca ulaşabilmekte, üstelik yoksullar da ilaçlarını ücretsiz alabilmekteydi.

Nöbet eczanelerinde görevli hekim ve cerrahlar genelde kaza sonucu oluşan; kırık-çıkıkları sarmakta, kesik ve yaralara müdahale etmekte, vücuda batan cam kırığı, iğne gibi yabancı cisimleri çıkarmaktaydı. Kan alma, yakı vurma, müzmin yara ve çıban bakımı da sıklıkla yapıyor, aşıcılar da, çiçek aşısı yapıyordu.

Nöbet mahalli yapılan eczane, verdiği bu hizmet karşılığında devletten hem belli bir kira hem de yoksul hastalara padişahın sadakası olarak ödenen reçete bedellerini toplu olarak alıyordu. Maddi durumu elverişli hastaların reçeteleri de eklendiğinde, eczanesi nöbet mahalli seçilen eczacı diğer meslektaşlarına göre ayrıcalıklı bir gelir elde ediyordu.

Devlet tarafından başlatılan bu pratik uygulama halkın sağlık ihtiyaçlarına cevap verirken, insanları da hekim ve ilacı aynı mekânda yani eczanelerde bulmaya alıştırmıştı. Daha sonra bunu fırsat bilen kimi eczacılar hekimlerle anlaşarak eczanelerinde hasta muayene ettirmeye başlamış, bu da hekim-eczacı işbirliğine yol açmıştı.

77 N.Yıldırım, “İstanbul eczanelerinde hasta muayenesi ve tıbbi tahlil laboratuvarları,” *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2-3, [İstanbul 1996-97], s.71-97.

İstanbul'da belediye sağlık işlerinin teşkilatlanmaya başlaması ve hastane sayısının artması, nöbet eczanelerine duyulan ihtiyacı azaltınca, sağlık hizmetleri ile sağlık görevlileri Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından belirlenip denetlenen, giderleri ise İstanbul Belediyesi bütçesinden karşılanan bu sağlık birimleri 1895 yılında kapandı.

1845-1895 yılları arasında 50 yıl gece gündüz halka sağlık hizmeti sunan bu nöbet eczaneleri, bir ölçüde günümüzdeki âcil servislerin ve dispanserlerin nüvesi kabul edilebilir. Buralarda yoksulların muayene ve tedavilerinin yapılması, ayrıca ücretsiz ilaç verilmesi de yeşil kart uygulamasını çağrıştırmaktadır.⁷⁸

Teşekkür: Fransızca kaynakları çevirip yararlanmamı sağlayan Doç.Dr. Yeşim Işıl Ülman'a ve nöbet mahallerine yapılan başvuruların değerlendirilmesine yardım eden Dr. Bülent Öztalay'a teşekkür ederim.

78 Bilindiği gibi 14.06.1986 tarih ve 19134 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 3294 numaralı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'nun üçüncü maddesi uyarınca kurulan "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu" (Halk arasındaki yaygın adıyla Fak-Fuk-Fon), Yeşil Kart sahiplerinin sağlık giderlerini de karşılıyordu. 3.07.1992 tarih ve 21273 numaralı *Resmî Gazete*'de yayımlanıp yürürlüğe giren 3816 numaralı "Ödeme gücü olmayan vatandaşların tedavi giderlerinin yeşil kart verilerek devlet tarafından karşılanması hakkında kanun" ile yoksulların tedavi giderleri sağlık bakanlığının givencesine alınmıştır. Bkz. www.ozida.gov.tr/kurumsal/mevzuat/04-01-029.htm ve www.ttb.org.tr/mevzuat

EK I

Nöbet mahallerindeki sağlık görevlilerinin isimleri ve çalışma yılları (1854-1895 Devlet Salmameleri'nden)

Beyazıt-İstanbul-Koska	Mehmed Efendi (1858-1859)
Nöbet Mahalli	Mehmed Hasan Efendi (1858-1859)
Doktorlar	Mehmed Mustafa Efendi (1860)
Abdüllatif Efendi (1866-1870)	Manol (1860)
Abdürrahim Efendi (1891)	Menahem (1860)
Abdürrahim Hulusi Efendi (1892)	Mihal(1854)
Ahmed Efendi (1857)	Minas/Mitlas? Ruben (1854)
Ahmed Efendi (1892-1895)	Nafiz Efendi (1864)
Ahmed Hüseyin Efendi (1858-1859)	Narsis Efendi (1865)
Ahmed Süleyman Efendi (1859)	Nedim Efendi (1865)
Akif Mehmed Efendi (1862)	Necib Abdurrahman Efendi (1861)
Aleksandr (1856-1857)	Nikola (1856-1860)
Anastas (1855)	Nikola Todori (1862)
Antuvan (1858-1859)	Nikola Vitali (1862)
Antranik (1855)	Nuri Reşid Efendi (1864)
Aristidi (1856)	Osman Efendi (1854), (1863)
Aziz Efendi (1865)	Ömer Efendi (1864)
Bican Efendi (1862-1863)	Panayot(1855) (1858-1859)
Corci (1858-1859)	Pavli Corci (1865)
Dimitri (1855), (1860)	Pavli Marko (1854)
Dimitri Panayot (1865)	Petro (1866-1867)
Emin Ruşen Efendi (1858-1859)	Pisuva (1860)
Ferdinando Grigor (1864)	Piyer (1857), (1859)
Franköl (1860)	Polimenon (1858-1859)
Galib Efendi (1863)	Pozante (1860)
Garabet (1856-1857)	Ralli (1871-1876), (1879-1883)
Hamdullah Efendi (1862)	Rasim Efendi (1856-1857)
Hristo (1856-1857)	Rasim Efendi (1884-1888)
Hristo Mihal (1862)	Raşid Mustafa Efendi (1858-1859)
İbrahim Hasan (1863)	Rıza Osman Efendi (1858-1859)
İbrahim Latif (1865)	Rıza Şerif Efendi (1864)
İskender Efendi (1857)	Salih İbrahim Efendi (1860-1861)
İstavri(1858-1859)	Salim Efendi (1863)
İstefan (1855)	Servet Arif Efendi (1865)
İstrati Foti (1864)	Şefik Efendi (1858-1859)
Jak (1856)	Şerefeddin Efendi (1854)
Jozef Corci (1863)	Şükrü Efendi (1856-1857)
Kalutsyan (1876-1877)	Todori (1859)
Kosti Petro(1854)	Vasil (1856-1859)
Mahmud Efendi (1855)	Viçen (1858-1859)

Yako (1860)
 Yan Kozmapoli (1854)
 Yanko Todori (1861)
 Yorgaki (1855-1859), (1864)
 Yorgi (1856-1859)
 Yuvaki (1860)

Cerrahlar
 Emin Efendi (1855-1859), (1861-1862)
 Halil Efendi (1854)
 Kâmil Efendi (1854)
 Kostî Yanko (1854)
 Mehmed Efendi (1855)
 Mustafa Efendi (1892-1895)
 Ömer Efendi (1856-1857)
 Rıfat Efendi (1854-1859)
 Sotiraki (1858-1859)
 Şevki Efendi (1862)
 Tahir Efendi (1863-1888), (1891-1892)
 Yorgaki (1862-1863)

Eczacılar:
 Nikolaki Efendi (1891-1892)
 Viçen Allahverdi (1893-1895)

Aşıcılar:
 Salih Hilmi Efendi (1866-1870)

Eyüp Nöbet Mahalli (1871)
 Doktorlar
 Abdurrahman Efendi (1856)
 Ahmed Efendi (1858), (1863)
 Ahmed Ali Efendi (1858-1859)
 Ahmed Mustafa Efendi (1858-1859)
 Alber (1856-1857)
 Aleksiyân (1865)
 Ali Efendi (1854)
 Ali İbrahim Efendi (1864)
 Anastas (1858-1859)
 Arif Efendi (1856)
 Aristidi (1857-1859)
 Avram (1860)
 Bohor (1858-1859)
 Cemal Efendi (1854)
 Corc/Corci (1857-1859)
 Edhem Efendi (1856-1857)

Fanu (1857)
 Filibaki (1854-1856), (1858-1859)
 Foti (1854)
 Haçadur (1858-1859)
 Hafız Efendi (1857), (1862-1865)
 Hafız Ahmed Efendi (1856)
 Halim Efendi (1883-1887)
 Hasan Efendi (1854), (1860), (1872)
 Hasan Nazif Efendi (1858-1859)
 Hasan Şaban Efendi (1892-1894)
 Haşim Efendi (1862)
 Hüseyin Mustafa (1865)
 Hüsni Efendi (1873-1882)
 İbrahim Abdi Efendi (1863)
 İbrahim Hasan Efendi (1855)
 İbrahim Nüzhet Efendi (1888), (1891-1892)
 İbrahim Osman Efendi (1855)
 İl, İsil (?) (1858-1859)
 İssak (1856), (1858-1859), (1862-1863)
 İstefân (1858-1859)
 İzzet Efendi (1855)
 Jan (1858-1859)
 Kalavras (1855)
 Kostî (1858-1859)
 Mahmud Hasan Efendi (1858-1859)
 Mehmed Ahmed Efendi (1855)
 Mehmed Hüsnü Efendi (1862)
 Mehmed İsmail Efendi (1858-1859)
 Mehmed Salih Efendi (1860)
 Meryan Efendi (1865)
 Moris (1856-1857)
 Milosav (1858-1859)
 Mişel (1858-1859)
 Mustafa Halil (1865)
 Mustafa İbrahim Efendi (1864)
 Netali (?) (1854), (1860)
 Necib Efendi (1860), (1862)
 Nikola (1856)
 Oseb Kirkor (1861)
 Ovannes (1865)
 Öjen (1858-1859)
 Ömer Efendi (1854)
 Piyer (1856-1857)
 Piyer Ricu (1861)

Pol (1860)
 Raif Kâmil Efendi (1864)
 Rıfat Efendi (1861)
 Sadık Mehmed Efendi (1861)
 Said Efendi (1863)
 Salih Efendi (1861)
 Sami Hakkı (1865)
 Serkis (1856-1857)
 Süleyman Efendi (1857), (1866-1870)
 Tabib Mösyö (ismi yok) (1871)
 Tabib Mösyö (ismi yok) (1857)
 Tatyos (1858-1859)
 Vasil (1860)
 Yani (1855)
 Yani Yorgi (1861)
 Yanko (1860)
 Yorgi (1860)
 Yuvan (1856-1857), (1861)

Cerrahlar
 Ahmed Efendi (1863)
 Ahmed Hüseyin Efendi (1865)
 Ahmed Memiş Efendi (1864)
 Alaaddin Efendi (1857-1859)
 Ali Efendi (1858-1859), (1866-1871)
 Ali Salih Efendi (1854)
 Bahaeddin Efendi (1872-1873)
 Filibaki (1859)
 Hafız Efendi (1854)
 Hasan Efendi (1856-1859)
 Hüseyin Arif Efendi (1855)
 İbrahim Efendi (1856-1857)
 İsmail Efendi (1857-1859), (1864)
 İsmail Mehmed Efendi (1854)
 İsmail Mustafa Efendi (1863)
 İsmail Memiş Efendi (1865)
 Kâmil Efendi (1858-1859)
 Mehmed Efendi (1855-1857)
 Mehmed Efendi (1874-1883)
 Mehmed Ali Efendi (1884 -1888)
 Mehmed Hasan Efendi (1856)
 Muhyiddin Efendi (1855)
 Nuri Efendi (1858-1859)
 Osman İbrahim Efendi (1863)
 Raşid Efendi (1855-1856)
 Reşid Efendi (1891-1895)

Şakir Efendi (1861-1862)
 Şerif İshak Efendi (1854)
 Eczacılar
 Kirkor Efendi (1891-1895)

Aşıcılar
 Ahmed Efendi (1858-1859)
 Galib Efendi (1858-1859)
 Hafız Efendi, Aşıcıbaşı (1858-1859), (1861)
 İsmail Efendi (1870-1871)
 İsmail Salih Efendi (1866 -1869), (1872-1873)
 Kadri Efendi (1858-1859)
 Mehmed Efendi (1858-1859)
 Süleyman Efendi (1871)

Üsküdar Nöbet Mahalli
 Doktorlar
 Agop (1860)
 Aleksan Volkonoviç (1865)
 Aristidi (1860)
 Batista (1860)
 Emin Osman (1865)
 Eşref Efendi (1860)
 Etnas (1860)
 Haçadur (1860), (1862)
 Halim Hasan Efendi (1864)
 Hasan Efendi (1860)
 Hristaki (1867-1870)
 Hristaki (1891-1895)
 Hristo (1871-1888)
 Hüsnü Efendi (1860)
 Hüsnü Efendi (1884), (1888)
 Hüsnü Memiş Efendi (1865)
 İbrahim Abdurrahman Efendi (1865)
 İshak (1860)
 İsmail Efendi (1862)
 İsmail Salih Efendi (1860), (1863)
 Kadri Efendi (1860)
 Kadri Edhem Efendi (1864)
 Karakin (1860)
 Kigork (Kevork) (1860)
 Komidas (1860)
 Latif Efendi (1863)
 Latif Ahmed Efendi (1862)

Ligoresko/Ligorako (1854 -1859)

Lanbo/Lambo (1854 -1859)

Mehmed Ali Efendi (1860)

Milutin (1860)

Mustafa Salih Efendi (1864)

Nazaret (1860)

Nazif Süleyman Efendi (1865)

Oseb (1860)

Ömer Efendi (1860)

Petri Bogos (1862)

Rıfat Efendi (1860)

Sadık Efendi (1860)

Salih Efendi (1862)

Süleyman Mustafa (1864)

Tahir Efendi (1857-1859)

Tevfik Efendi (1862)

Tevfik Salih Efendi (1863)

Vitali (1863)

Yanko Mavrıko (1862)

Yanko Tenu (1865)

Yorgi (1860), (1866)

Yorgi Maril (1860)

Cerrahlar

Hacı Efendi (1863)

Hacı Mehmed Efendi (1864), (1867-1882)

Halil Efendi (1862)

Hüseyin Efendi (1891-1894)

Hüseyin Veli Efendi (1883-1888)

Mahmud Efendi (1867)

Mehmed Efendi (1866)

Mehmed Mahmud (1864)

Tahir Efendi (1857-1859)

Tahsin Tevfik Efendi (1863)

Eczacılar

Toma Efendi (1891-1895)

Aşıcılar

Salih Efendi (1873)

Salih Rıfat Efendi (1866 -1872)

Salıpazarı-Fındıklı Nöbet Mahalli

Doktorlar

Ali Efendi (1880 -1888), (1891-1892)

Dika Jak (1873)

Dimitri (1874)

İbrahim Yusuf Efendi (1873)

Kaliga (1875-1879)

Ralli (?) Bey (1867 -1870)

Pol Kollaro (1872)

Tabip (ismi yok) (1871)

Tevfik Efendi (1892-1895)

Cerrahlar

Ahmed Süleyman Efendi (1891-1895)

Fevzi Efendi (1875)

Kozma/Kozmi (1871-1878)

Miliya (1867 -1870)

Mustafa Efendi (1879-1888)

Eczacılar

Kosti Efendi(1891-1895)

Topkapı Nöbet Mahalli:

Doktorlar:

Abdülhakim Efendi (1871-1881)

Hacı Mustafa Efendi (1883)

İhsan Osman Efendi (1892-1895)

Kemal Efendi (1891-1892)

Mustafa Asım Efendi (1884 -1888)

Zekeriya Efendi (1882)

Cerrahlar

Âgah Efendi (1871- 1875)

Ali Efendi (1887-1888)

Cemal Efendi (1881-1886)

Hasan Efendi (1892-1895)

Mustafa Efendi (1891-1892)

Eczacı

Kostaki Efendi (1891-1895)

EK 2

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ameliyat hastanesiyle talim ve tedris olunmakta olan derslere ve numunehane ve teşrihaneye Ecza Anbar-ı Âmiresi'nden verilen ve nöbet mahallerinde padişahın sadakası olarak fıkardan olanlara sarf olunan ecza ve muhtelif tıbbi eşya tutarları

Tarih	Tutarı	Kaynak - BOA.
13 Mart 1846-12 Mart 1847 13 Mart-12 Eylül 1849	1 yıl/ 301.700 krş 6 ay/ 27.722 buçuk krş	İ. DH. 9155 (1 Mart-28 Şubat 1262) * İ. MVL. 4865 (1 Mart -31 Ağustos 1265; A.AMD.17/57
13 Aralık 1850-12 Mart 1851	3 ay/ 22. 774 buçuk krş	İ. DH. 14628 (1 Kânunuevvel-28 Şubat 1266)
13 Mart-12 Haziran 1852	3 ay/ 20. 142 krş	İ. DH. 14955 (16 S. 1268) *
13 Haziran 1854-11 Mart 1855	9 ay/ 85. 700 krş	A. AMD. 68/59 (1 Haziran-28 Şubat 1270); İ. DH. 22019
13 Mart-12 Aralık 1855	9 ay/ 1 yük 9. 800 krş	İ. MVL. 15358 (1 Mart- 30 Teşrinisani 1271)
13 Mart 1855-10 Mart 1856	1 yıl/ 58. 800 krş	İ. DH. 22967 (1 Mart 1271-27 Şubat 1271)
13 Mart-12 Eylül 1856 13 Eylül- 12 Aralık 1857	6 ay/ 1 yük 76.159 krş 3/ 83. 709 krş	A. AMD. 81/71 (1 Mart-31 Ağustos 1272) İ. DH. 26519 (1 Eylül-30 Teşrinisani 1273)
13 Aralık-12 Mart 1857	3 ay/ 89. 673 krş	İ. DH. 26958 (1 Kânunuevvel-28 Şubat 1273)
13 Mart-12 Temmuz 1858 Kasım 1858 - Mart 1859	4 ay/ 2 yük 31.189 buçuk krş 4 ay/ 1 yük 11. 400 krş	İ. DH. 27738 (1 Mart-30 Haziran 1274) İ. DH. 29320 (Teşrinisani 1274-Şubat 1274)
13 Mart- 12 Temmuz 1859	4 ay/ 79. 600 krş	İ. DH. 29231 (1 Mart- 30 Haziran 1275)
13 Temmuz-Kasım 1859	4 ay/ 1 yük 53.081 buçuk krş	İ. DH. 29744 (1 Temmuz-31 Teşrinievvvel 1275)
13 Kasım 1859-12 Mart 1860	4 ay/ 1 yük 8.500 krş	İ. DH. 30383 (1 Teşrinisani-29 Şubat 1275)
13 Haziran – 31 Ağustos 1860 13 Eylül-12 Aralık 1860 13 Mart-12 Temmuz 1861	2,5 ay/ 99. 847 krş 3 ay/ 1 yük 1.289 krş 4 ay/ 29. 936 krş	İ. DH. 31207 (1 Haziran-31 Ağustos 1276) İ. DH. 31977 (1 Eylül-30 Teşrinisani 1276) İ. DH. 32602 (1 Mart 1277-30 Haziran 1277)
6 Mart 1862 27 Mayıs 1862	? / 34.210 buçuk krş ? / 14. 565 krş	İ. DH. 32890 (6 Mart 1862) İ. DH. 33162 (28 Za. 1278)
13 Eylül-12 Aralık 1862	3 ay/ 16. 861 buçuk krş	İ. DH. 34155 (1 Eylül-31 Teşrinisani 1278)
13 Aralık 1863- 12 Eylül 1864	1 yıl/ 1 yük 29.000 krş	İ. MVL. 23998 (1 Kânunuevvvel 1279-31 Ağustos 1280)
13 Haziran-12 Eylül 1865	3 ay/ 13.349 krş	İ. DH. 37454 (1 Haziran-31 Ağustos 1281)
13 Ekim 1865-12 Mart 1866	5 ay/ 9.648 buçuk krş	İ. DH. 38182 (1 Teşrinievvvel-28 Şubat 1281)
13 Mart-12 Eylül 1867	7 ay/ 43. 379 krş	İ. MVL. 26273 (1 Mart-31 Ağustos 1283)
13 Mayıs-12 Temmuz 1869	2 ay/ 30. 200 krş	İ. DH. 41789 (1 Mayıs-30 Haziran 1285)
13 Temmuz-12 Eylül 1869	2 ay/ 27. 095 krş 10 para	İ. DH. 41981 (1 Temmuz-31 Ağustos 1285)
13 Eylül-12 Kasım 1869	2ay/ 200 krş	İ. DH. 42361 (1 Eylül-31 Teşrinievvvel 1285)
13 Ocak-12 Nisan 1870	3 ay/ 7 krş 7 para	İ. DH. 42846 (1 Kânunusani 1285-31 Mart 1286)

13 Mart-12 Haziran 1870 13 Eylül 1870-12 Ocak 1871	3 ay/ 41.380 buçuk krş 4 ay/ 43.500 krş	İ. DH. 43180 (1 Mart-31 Mayıs 1286) İ. DH. 43953 (1 Eylül-31 Kânunuevvel 1286)
13 Mayıs 1871-12 Mart 1872	10 ay/ 79.249 krş 3 para	İ. DH. 46435 (1 Mayıs-29 Şubat 1287)
13 Mart-12 Temmuz 1872	4 ay/ 25.880 krş	İ. DH. 46876 (1 Mart-30 Haziran 1288)
19 Eylül 1873	?/ 57.231 buçuk krş 10 para	İ. DH. 46897 (26 B. 1290)
13 Mart-12 Temmuz 1874	4 ay/ 38.290 buçuk krş	İ. DH. 48281 (1 Mart-30 Haziran 1290)
13 Temmuz-12 Ekim 1874	3 ay/ 31.404 buçuk krş 15 para	İ. DH. 48887 (1 Temmuz-30 Eylül 1290)
13 Ekim 1874-12 Mart 1875	5 ay/ 45.091 buçuk krş	İ. DH. 49449 (1 Teşrinievvel-28 Şubat 1290)
13 Mart-12 Haziran 1875	3 ay/ 25.222 krş	İ. DH. 49590 (1 Mart-31 Mayıs 1291) *
6 Aralık 1875	?/ 16.851 buçuk krş	İ. DH. 49808 (6 Za. 1292) *
23 Haziran 1876	?/ 27.618 krş	İ. DH. 50554 (Selh=30 Ca. 1293) *
16 Aralık 1876	?/ 37.349 krş 30 para	İ. DH. 60398 (29 Za. 1293)
13 Mart-30 Haziran 1877	3,5 ay/ 67.764 krş	İ. DH. 62438 (1 Mart-30 Haziran 1293)
13 Temmuz-12 Ocak 1877	6 ay/ 90.434 krş 30 para	İ. ŞD. 2142 (1 Temmuz-31 Kânunuevvel 1293)

* Bu belgelerde nöbet mahalleri ifadesi yer almamaktadır. Bazılarında sadece “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ameliyat hastahanesi,” bazılarında da “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ameliyat hastahanesi ve sair mahal” tabiri kullanılmıştır. Bu kalemlerin tamamı bir fasıldan ödendiği için bunlar arasında nöbet mahallerinden yapılan harcamaların da yer aldığı düşünülüyor.

EK 3

Hekimbaşı ve Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Nazırı Abdülhak Molla'nın nöbet mahalleri açılması hakkındaki tavrı
BOA, İ.MVL. 1229 (19 R 1261 / 7 Nisan 1845)

Ma'ruz-ı dâ'ileridir ki

Âsitâne-i ikbâl-âşiyânede bulunan bâ-yü gedânın hânelerinde neuzubillâhi Ta'âla bir illet edip der-akab tabibin görmesi ve icabı vehile kan alma ve mukayyi i'tasıyla/ tedbir ve devâ eylemesi illetin vuku'unda önu kesdirilerek burû(kurtuluş) ve şifâsını mücib olacağı derkâr ve tehir ile illet yerleşip sonra tedbir ve devânın faidesi görülmeyeceği zâhir/ ve âşikâr ve ekseriya Âsitâne-i Aliyye'de hekim dükkânlarında bulunan etibbanın hâneleri Beyoğlu ve Galata civarında olduğundan geceleri hekim bulunamayıp ael-gafle(gaflet üzere, gafilane) tahaddüs eden illetin tedabir-i/ icâbiyesi te'ehhur ederek ibâdullâha mazarratı müstevcib olduğu bedidâr ve sâyey-i ma'delet-vâye-i hazret-i gîti-sitanîde husus-ı mezkûrun bir taht-ı rabıtaya idrâcî(derci konulması) ez her cihet hayr ü hasenâtı/ müstelzim olarak cümleden cânib-i seniyyü'l-cevânib-i cenâb-ı cihandâriye isticlâb-ı da'vât-ı hayriyyeyi müntic olacağı vâzılı ve nümûdar olduğundan vasat-ı Âsitâne-i Aliyye olan Sultan Bayezid/ câmi-i şerifi civarında bir mahal tahsis olunarak beher gece birer nefer tabib ve cerrah nöbetçi olarak beklemek ve Huda-negerde bâ-yü gedâdan birinin hânesinde vuku'bulan merzâya matlub eyledikleri/ an gitmek ve tedabir-i icâbiyyesini bi't-tedkik icrâ eylemek üzere dârü'l-ulûmü'l-hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'den ledel-ımtihan hazâkat ve mahâreti nümâyân olan efendilerden/ yedi nefer tabib ve iki nefer cerrah ta'yin

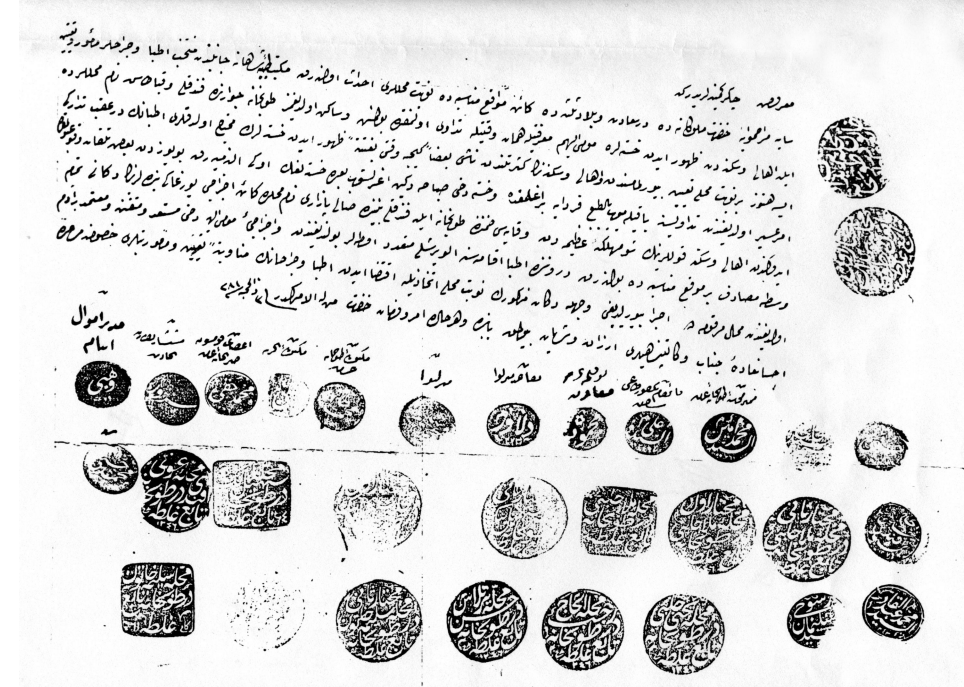
olunması bâbında şifâhen emr ü fermân-ı aliyeleri sünûh ve sūdûr buyrulmuş olmağla tıbk-ı emr ü irâde-i seniyyeleri vechiyle Sultan Bayezid civarında / Simkeşhâne karşısında bakkal dükkânı ittisâlinde kâin Yanko veled-i Anton nam işpeçiyârın dükkânı fevkinde vâki' odası tahsis buyrularak beher gece Mekteb-i Tıbbiyye'den bir tabib/ ve bir cerrah gelüp nöbetçi olmak üzere akşamdan sabaha kadar dükkân-ı mezkûrda beytütet eylemek şartıyla ledel-imtihân hazâkat ve mahâreti nümâyân olup doktor raddesini / ihrâz etmiş olan efendilerden Hoca Salih Efendi ve Mehmed Efendi ve Osman Efendi ve muâvin Emin Efendi ve Hüseyin Efendi ve Rıza Efendi ve Arif Efendi kulları tabib ve Şerif Efendi/ ve Abdülkadir Efendi kulları cerrah olarak tayin olunması ve bunların me'kûlât ve meşrubâtlarına medar olmak üzere tabib efendilere yüz ve cerrah efendilere ikişer yüz ve dükkân/ kirasıyçün işpeçyar-ı mersûma yüz elli kuruş ki cem'an on nefere bin iki yüz elli (1.250) kuruş mâhiyye tahsis buyrulup her kangı tarafından i'tâsı tensib buyrulur ise mâh be mâh o tarafından/ ifâsı ve iktizâ eden mu'âlecât dükkân-ı mezbûrda terkîb ve imâl olunup akçası merzâ tarafından verilmesi ve eger marîz efkar-ı fıkardan (çok fakir) olup muhtacından bulunur ise lâzım/ olan edviyyesi şey-i cüz'î olduğundan yine dükkân-ı mezbûrdan verilip ashâbından akça mutalebe olunmayarak bahâsı defter olunup aydan aya bil-hesâb her neye balîğ olur ise / sadaka-i ser-saâdet-efser-i hazret-i şehinşâhi olmak üzere cânib-i mîrîden inâyet ve ihsân buyrulması ve ol vechile cümleden taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i hazret-i hilâfet-penâhiye isticlâb-ı/ da'avât-ı hayriyye kılınması hususları muvâfık-ı irâde-i aliyeleri buyrulduğu halde ber-vech-i meşrûh icrâsını âmir takrir-i dâ'iyânem bâlâsı ferman-ı âlileriyle tezyin buyrulmak ve keyfiyyet cümlemin/ ma'lumu olmak için Tab'hane-i Âmire'de müstakillen tab' ve temsil ile neşr ü i'lân olunmak babında emr ü fermân hazret-i min lehü'l-emrindir.

Abdülhak

29 Rebiülevvel (1)261(7 Nisan 1845)

EK 4

Tophane'ye bağlı mahalle muhtarlarının Fındıklı'da Eczacı Yorgaki'nin dükkânının nöbet mahalli yapılması için verdikleri arzuhal
(BOA, İMVL. 24069, 3 Zilhicce 1281 / 29 Nisan 1865)

Maruz-ı çâker-i kemînelerdir ki

Sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i mülûkânede Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin mevâki'-i münâsibede nöbet mahalleri ihdâs olunarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne cânibinden müntehib etibba ve cerrahlar me'mûr ve ta'yîn/ ile ahâli ve sekeneden zuhûr eden hastalara mûmaileyhim ma'rifetiyle hemân vaktiyle tedâvi olunmakta bulunmasına ve sâkin olduğumuz Tophâne civârında Fındıklı ve Kabataş nâm mahallelerde / ise henüz bir nöbet mahalli ta'yîn buyrulmamasından ve ahâli ve sekeneden kesretinden nâşi ba'zen gece vakti zuhûr eden hastaların muhtac oldukları etibbanın der-'akab tedârîki/ emr-i asîr olduğundan tedâvisine bakılmayıp bit-tabî' ferdâyâ bıragılmakta ve hasta dahi sabâha değin ağırlaşıp ba'de hastalığın önü alınamayarak bu yüzden ba'zı telefât vuku'bulmakta/ idüğünden ahâli ve sekene kullarının şu mühlîke-i 'azîmeden vikâyesi zımnında Tophâne ile Fındıklı beyninde Salıpaazarı nâm mahalde kâin Eczacı Yorgaki bendelerinin dükkânı tamam/ vasata musâdîf bir mevki'-i münâsibede bulunarak derûnunda etibba ikâmesine elverişli müte'addid odalar bulunduğu ve eczacı-yı mûmaileyh dahi müste'îd ve mütefennin ve mu'temed bir adam / olduğundan mahall-i merkûmede icrâ buyrulduğu vechile dükkân-ı mezkûrun nöbet mahalli itihazıyla iktizâ eden etibba ve cerrâhların

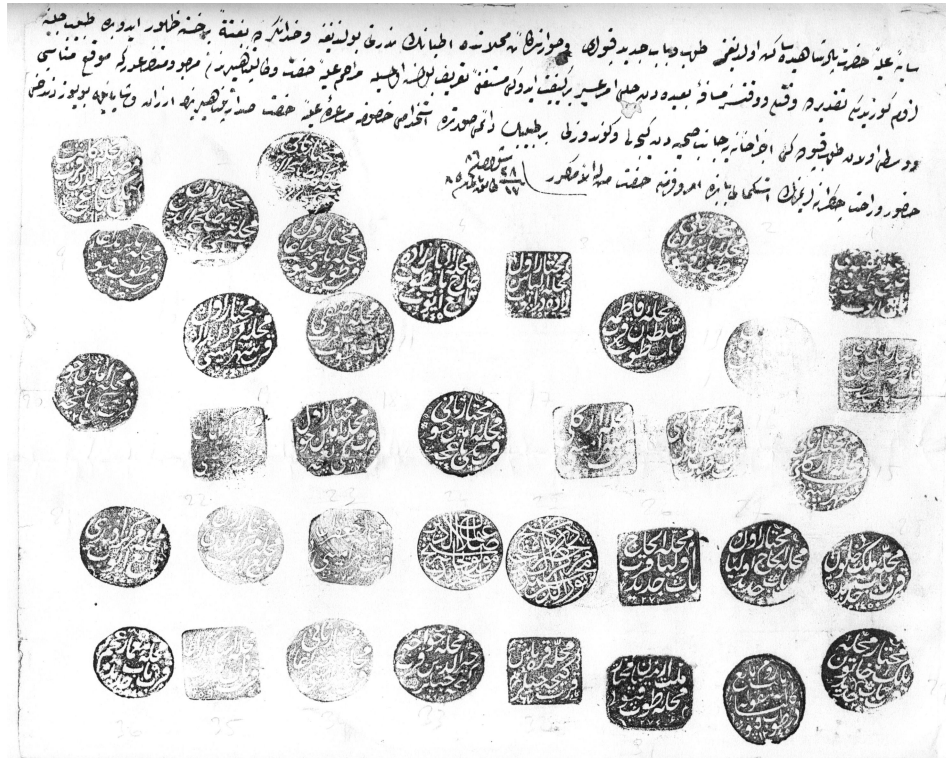
münâvebeten ta'yîn ve me'mûriyetleri husûsuna müsâ'ade-i/ ihsân-âde-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleri erzân ve şâyân buyrulmak bâbında ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Kaymakam-ı Beykoz Dağı Esseyid Ali, İmam Vehbi ve Tophane'ye bağlı muhtarların mühürleri

3 Zilhicce (1)281 (29 Nisan 1865)

EK 5

Topkapı'ya bağlı mahalle muhtarlarının Topkapı'da Eczacı Yorgaki'nin dükkânının nöbet mahalli yapılması hakkındaki arzuhalleri (BOA, İ. DH. 42781, Gurre = 1 Rebiülâhır 1287 / 1 Temmuz 1870 31 Ocak 1870)

Sâye-i 'aliyye-i hazret-i pâdişâhîde sâkin olduğumuz Top ve Bâb-ı Cedîd Kapuları ve civârında kâin mahallâtta etibbânın nedreti bulunduğuna ve Huda-negerde bir hasta zuhûr edip de tabîb celbine/ lüzûm görüldüğü takdirde vakitli ve vakitsiz mesâfe-i ba'ideden celbi emr-i asîr bir keyfiyet idüğü müstağni-i ta'rîf bulunmuş olmağla merâhim-i 'aliyye-i hazret-i vekâlet-penâhîlerinden mercûdür ki mevki'i münâsib / ve vasatî olan Topkapu gibi eczahâneye cânib-i sıhhiye den geceli ve gündüzlü bir tabîbin dâimi sûretde istihdâmı husûsuna müsâ'ade-i 'aliyye-i hazret-i

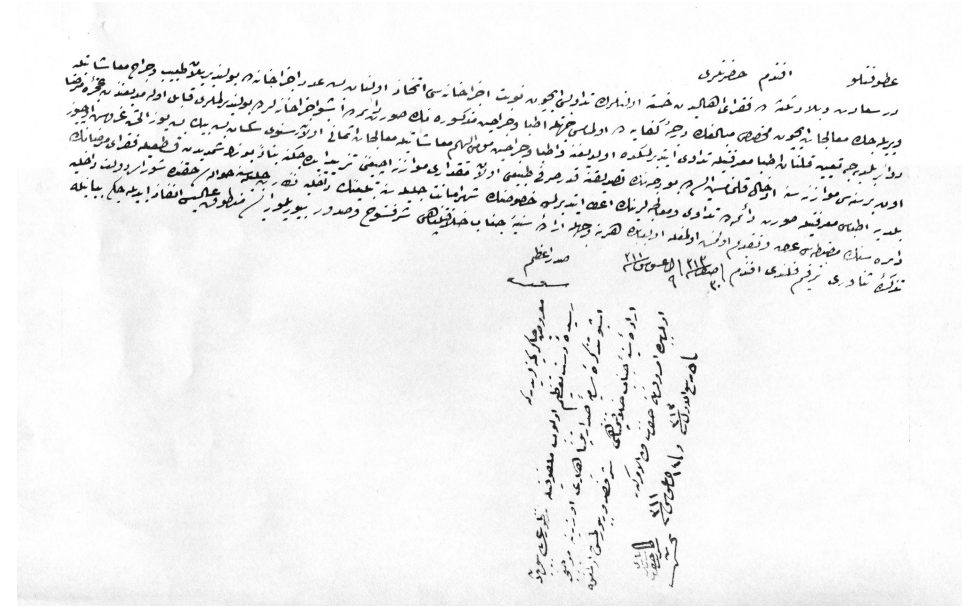
sadâret-penâhîlerine erzân ve şâyânıyla bu yüzden dahi/ huzûr ve râhat-çâkerânelerimizin istikmâli bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.⁷⁹

Topkapı'ya bağlı mahalle muhtarlarının mühürleri

28 Şevval (12)86 (31 Ocak 1870)

EK 6

Beş nöbet eczanesinin maaş ve ilaç tahsisatının kesilmesi, yoksul hastaların muayene ve tedavilerinin belediye etibbası tarafından yapılması, ilaçlarının da belediyeden ödenmesi hakkındaki irade BOA, İ. ŞE 2 (5 Ra 1313 / 26 Ağustos 1895)

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de fikara-yı ahâliden hasta olanların tedâvisi için nöbet eczahânesi ittihâz olunan beş adet eczahânedede bulundurulmuş tabib ve cerrah ma'âşâtıyla/ verilecek mu'alecât için muhassas mebâlîğün derece-i kifâyede olmaması cihetiyle etibba ve cerrâhîn-i mezkûrenin sûret-i dâimede işbu eczâhânelerde bulundurulmaları kabil olamadığından aceze-i merzâ / devâir-i belediyece tayin kılınan etibba ma'rifetiyle tedâvi etdirilmekte olduğuna ve etibba ve cerrâhîn-i mûmaileyhim ma'âşâtıyla mu'âlecât esmânî olan senevî seksen beş bin beş yüz altmış (85. 560) kuruş üç yüz / on bir (1311) senesi muvâzenesine idhâl kılınmamış ise de bûdçenin tasdikine kadar sarfı tabîî olan mikdarı muvâzene açığı tezyîd edeceğine binaen bunun şimdiden kat'ıyla fikara-yı merzânın / belediye etibbası ma'rifetiyle sûret-i dâimede

tedâvi ve mu'âlecelerinin i'tâ etdirilmesi husûsunun Şehremânet-i Celîlesi'ne tebliğinin Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi hakkında Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye / Dâiresi'nin mazbatası arz ve takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı âlisinin infâz edileceği beyânıyla / tezkire-i senâverî terkîm kıldmı efendim.

Sadrazam 30 Safer (1)313/9 Ağustos (1)311 (21 Ağustos 1895)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı âli buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadaret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

5 Rebiülevvel (1)313/14 Ağustos (1)311 (26 Ağustos 1895)

District health services through pharmacies in Istanbul (1845-1895)

Nuran Yıldırım

Ottoman archival documents and the Ottoman Yearbooks (*Devlet Salnameleri*) published between 1854 and 1896, as well as the primary sources of the period under study reveal that health services were extended to districts in 'rooms' annexed to pharmacies in throughout Istanbul. The earliest of these sugeries were opened in 1845 in Beyazıt/Koska, Eyüp and Üsküdar districts. These were followed by rooms that were set in the districts of Salıpazarı/Fındıklı (1866) and Topkapı (1870). The residents of Anadoluhisarı and Kasımpasa sent petitions in 1887 and 1888 to the government for the creation of rooms in their districts; these demands could not be executed due to economical shortage. Administered by the Imperial School of Medicine, these rooms were called *nöbet mahalleri* (literally, 'localities on duty' where physicians were served day and night) or *nöbet eczaneleri* (pharmacies on duty).

Medical service, including examination and care of patients, dispensing of medication, and prescription of drugs was extended in these rooms. During the day, minor surgical operations were performed, as well. Professors and graduates of the Imperial Medical School were in charge of this medical service. Well off patients would pay for the medicaments, while the expenses of poor were covered by the Palace as the charity of the Sultan, and were reimbursed to the pharmacists.

The state would also pay a rent to the pharmacist for his room. Thanks to the payments by the government and rich patients, the pharmacist would benefit from a larger income than usual. In fact, this practice intiated by the State allowed doctors and pharmacist to cooperate for a common interest.

Doctors would mostly deal with emergency cases. They would visit patient's house when necessary. Thus, people of the district day-round access to medical care and medication. The doctors and surgeons in charge, fixed luxations and fractures, dressed wounds and extracted pieces of foreign bodies from patients. Physicians also performed bloodletting, plaster (sinapism) application, drained abcesses. Free vaccination was also offered.

The rooms annexed to pharmacies that funcioned for about fifty years (1845-1895) can be considered as early examples of district health and emergency units. These units had to close down in late 19th century when the town council decided to appoint doctors to the municipality and employ them to extend health services to local people.

Key words: History of pharmacy, health services, emergency services, social healthcare, smallpox vaccination, hekim-eczacı işbirliği, belediye sağlık teşkilatı, Imperial School of Medicine; Anahtar kelimeler: Eczacılık tarihi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, acil servisler, yoksulların muayene ve tedaveri, çiçek aşısı, hekim-eczacı işbirliği, belediye sağlık teşkilatı